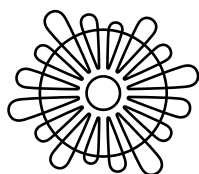


# ARCHAEOLOGIA

adriatica



**Sveučilište u Zadru**  
Universitas Studiorum  
Jadertina | 1396 | 2002 |

SVEUČILIŠTE U ZADRU / UNIVERSITAS STUDIORUM JADERTINA / UNIVERSITY OF ZADAR  
ODJEL ZA ARHEOLOGIJU / DEPARTMENT OF ARCHAEOLOGY

UDK 902/904

ARCHAEOL. ADRIAT.

ISSN 1846-4807

# ARCHAEOLOGIA adriatica

IZDAVAČ / *Publisher*  
Sveučilište u Zadru / *University of Zadar*  
Mihovila Pavlinovića 1, 23000 Zadar, Hrvatska

POVJERENSTVO ZA IZDAVAČKU DJELATNOST / *Publishing Committee*  
Josip Faričić (predsjednik / *Chair*)

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK / *Editor in Chief*  
Ante Uglešić

TAJNICA / *Secretary*  
Josipa Baraka Perica

UREDNIŠTVO / *Editorial Board*  
Brunislav Marijanović (professor emeritus Sveučilišta u Zadru), Igor Borzić (Sveučilište u Zadru),  
Martina Čelhar (Sveučilište u Zadru), Tomislav Fabijanić (Sveučilište u Zadru),  
Mirja Jarak (Sveučilište u Zagrebu), Marko Dizdar (Institut za arheologiju, Zagreb),  
Biba Teržan (Univerza v Ljubljani), Gian Pietro Brogiolo (Università degli Studi di Padova)

ADRESA UREDNIŠTVA / *Adress of the Editorial Board*  
Archaeologia Adriatica  
Sveučilište u Zadru, Odjel za arheologiju  
Obala kralja Petra Krešimira IV., 2  
23000 Zadar, Hrvatska / Croatia  
Tel. +385(0)23 200 522  
E-mail: [archaeologia.adriatica@unizd.hr](mailto:archaeologia.adriatica@unizd.hr)

ARCHAEOLOGICA ADRIATICA REFERIRA SE U / *Archaeologia Adriatica is abstracted and indexed in*  
- Ulrich's international periodicals directory  
- DYABOLA. Sachkatalog der Bibliothek – Römisch-  
Germanische Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts

DOSTUPNO NA / *Available at*  
Hrčak. Portal znanstvenih časopisa Republike Hrvatske ([hrcak.srce.hr](http://hrcak.srce.hr))  
Morepress ([morepress.unizd.hr](http://morepress.unizd.hr))

ČASOPIS IZLAZI JEDNOM GODIŠNJE / *Published annually*  
ISSN 1846-4807 (Tisak)  
ISSN 1848-9281 (Online)  
DOI 10.15291/archo

NASLOVNICA / *Cover Page*  
Foto / *Photo*: S. Govorčin

# SADRŽAJ / CONTENTS

MARTINA ČELHAR O životu i djelu profesorice Sineve Kukoč <i>On the Life and Work of Professor Sineva Kukoč</i>	11
MARTINA ČELHAR Bibliografija prof. dr. sc. Sineve Kukoč <i>Bibliography of Professor Sineva Kukoč</i>	21
BRUNISLAV MARIJANOVIĆ Novi nalaz žrtvenika na neolitičkom naselju u Smilčiću (Izvorni znanstveni članak) <i>New Find of an Altar from the Neolithic Settlement of Smilčić (Original scientific paper)</i>	31
KRISTINA HORVAT OŠTRIĆ Prilog poznavanju duhovne kulture neolitičkih zajednica istočnog Jadrana (Izvorni znanstveni članak) <i>A Contribution to Understanding Spiritual Culture of the Neolithic Communities of the Eastern Adriatic (Original scientific paper)</i>	47
STAŠO FORENBAHER Početak sezonskog stočarstva u Dalmaciji (Izvorni znanstveni članak) <i>The Beginning of Seasonal Pastoralism in Dalmatia (Original scientific paper)</i>	73
GIULIA RECCHIA, ALBERTO CAZZELLA The Guardian Ancestors. Burials at Bronze Age fortified Sites in the Adriatic Area: Coppa Nevigata and the Istrian Hillforts (Original scientific paper) <i>Predci-čuvari. Ukopi na brončanodobnim utvrđenim lokalitetima na Jadraniu: Coppa Nevigata i istarske gradine (Izvorni znanstveni članak)</i>	87
MAJA GRGURIĆ SRZENTIĆ Stočarstvo i ritual na gradini Vrčevo u brončano i željezno doba (Izvorni znanstveni članak) <i>Animal Husbandry and Ritual at Vrčevo Hillfort in the Bronze and Iron Ages (Original scientific paper)</i>	113
PIO DOMINES PETER, MATE PARICA Podvodno nalazište Sveti Juraj – Lisac i proizvodnja soli krajem brončanog doba (Izvorni znanstveni članak) <i>Sveti Juraj – Lisac Underwater Site and Salt Production at the end of the Bronze Age (Original scientific paper)</i>	133

BIBA TERŽAN

Liburni and the Caput Adriae Region in the Early First Millenium BC –  
Discussing the Liburnian two-part bow Fibulae (Original scientific paper)  
*Liburni i regija Caput Adriae početkom prvog tisućljeća pr. Kr. –*  
*Razmatranje liburnskih dvodijelnih lučnih fibula (Izvorni znanstveni članak)* 177

ANDREJ PRELOŽNIK

Japodski i liburnski antropomorfni privjesci (Izvorni znanstveni članak)  
*Iapodian and Liburnian Antropomorphic Pendants (Original scientific paper)* 201

IVAN DRNIĆ, ANA ĐUKIĆ, SLAĐANA LATINOVIĆ

Pojasna kopča s figuralnim prikazom iz Prozora (Izvorni znanstveni članak)  
*Belt Buckle with Figural Scene from Prozor (Original scientific paper)* 241

TISA N. LOEWEN, KENNETH C. NYSTROM, MARTINA ČELHAR

Bioarchaeological Analysis of Skeletal Remains from  
Nadin Necropolis (Original scientific paper)  
*Bioarheološka analiza osteološkog materijala*  
*s nekropole u Nadinu (Izvorni znanstveni članak)* 259

MARTINA ČELHAR, MARINA UGARKOVIĆ

Pojasne kopče tipa Nadin (Izvorni znanstveni članak)  
*Belt Buckles of the Nadin Type (Original scientific paper)* 293

IGOR BORZIĆ, DINKO RADIĆ

Rezultati rekognosciranja gradinskog naselja Brdo-Stine  
kod Žrnova na otoku Korčuli (Prethodno priopćenje)  
*The Hillfort Settlement Brdo-Stine near Žrnovo on the Island*  
*of Korčula – Results of a Field Survey (Preliminary communication)* 341

JURE ŠUĆUR, ZRINKA SERVENTI

Istraživanja tumula u Dobropoljcima 1960. godine  
u svjetlu novijih spoznaja (Izvorni znanstveni članak)  
*Tumuli research in Dobropoljci in 1960 in the Light*  
*of Recent Discoveries (Original scientific paper)* 371

TONI BRAJKOVIĆ

Rimskodobna ogledala s Velike Mrdakovice (Izvorni znanstveni članak)  
*Roman-Era Mirrors from Velika Mrdakovica (Original scientific paper)* 423

ALKA STARAC

Kameje iz Arheološkog muzeja Istre (Stručni članak)  
*Cameos from the Archaeological Museum of Istria (Professional paper)* 449

IVANA JADRIĆ-KUČAN, IVANA BANOVAČ O kultu i poštivanju rimskih carica i princeza na tlu provincije Dalmacije (Pregledni članak) <i>On the Cult and Veneration of the Roman Empresses and Princesses in the Province of Dalmatia (Review paper)</i>	465
LUCIANO BOSIO, GUIDO ROSADA La fonte nella fonte L'Italia fisica nella descrizione <i>Tabula Peutingeriana</i> 4. L'idrografia 4.3. I Fiumi a settentrione del Padus. Dal Cleusis al Tiliabinte (Sintesi) Izvor u izvoru <i>Fizička geografija Italije u opisu Tabulae Peutingerianae</i> 4. <i>Hidrografija</i> 4.3. <i>Rijeke sjeverno od Padusa. Od Cleusisa do Tiliabinte (Pregledni članak)</i>	503
JOSIPA BARAKA PERICA, ANTE UGLEŠIĆ Ulomak pogrebne mense s lokaliteta Galovac – Crkvina (Izvorni znanstveni članak) <i>Fragment of a Funerary Mensa from the Site of Galovac – Crkvina (Original scientific paper)</i>	521
TONČI BURIĆ Stomorija – Miri (Kaštel Novi), primjer prostornih relacija unutar naselja u kasnoj antici i srednjem vijeku (Izvorni znanstveni članak) <i>Stomorija – Miri (Kaštel Novi), an Example of Spatial Relations within Settlements in Late Antiquity and the Middle Ages (Original scientific paper)</i>	541
MATO ILKIĆ, DEJAN FILIPČIĆ Numizmatička svjedočanstva mongolske najezde na šire područje Splita iz ožujka 1242. godine (Izvorni znanstveni članak) <i>The Numismatic Evidence of the Mongol Invasion in the wider Split Region in March, 1242 (Original scientific paper)</i>	559
KARLA GUSAR, DARIO VUJEVIĆ Vjerske medaljice iz sv. Dominika u Zadru (Izvorni znanstveni članak) <i>Devotional Medals from St Dominic in Zadar (Original scientific paper)</i>	571
NEDA KULENOVIĆ, VEDRANA GLAVAŠ, IGOR KULENOVIĆ Zračna arheologija kao metoda identifikacije formacije krškog kulturnog krajolika (Izvorni znanstveni članak) <i>Aerial Archaeology as a Method of Identifying the formation of Cultural Landscape in the Karst Area (Original scientific paper)</i>	611
<i>Upute suradnicima / Manuscript Guidelines</i>	645

**LIBURNI AND THE CAPUT ADRIAE REGION IN THE  
EARLY FIRST MILLENNIUM BC –  
DISCUSSING THE LIBURNIAN TWO-PART BOW FIBULAE**

**LIBURNI I REGIJA CAPUT ADRIAE POČETKOM PRVOG  
TISUĆLJEĆA PR. KR. –  
RAZMATRANJE LIBURNSKIH DVODIJELNIH LUČNIH FIBULA**

**BIBA TERŽAN**

Oddelek za arheologijo  
Filozofska fakulteta  
Univerza v Ljubljani  
*University of Ljubljana*  
*Faculty of Philosophy*  
*Department of Archaeology*  
Zavetiška 5  
SI-1000 Ljubljana  
ljubinka.terzan@ff.uni-lj.si

---

UDK: 903.25(497.472)“6383“

DOI: 10.15291/archo.3586

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER / IZVORNI ZNANSTVENI ČLANAK

Received / Primljeno: 2020-10-14

---

**KEY WORDS:**

*Adriatic Sea, Škocjan in the Karst region, Early Iron Age, Liburni, two-part bow fibulae*

*The article examines two-part bow fibulae (of the Osor type, variant A, or II according to D. Glogović), which formed a part of female attire in the region of Liburnia during the 9th and 8th centuries BC. Given their bow shapes and long, decorated pins these fibulae can be related to the two-part bow fibulae with conical helices also of the Osor type. Therefore, it can be presumed that the two-part bow fibulae discussed here originally formed part of headdress decorations or elaborate hairstyles as well. Special attention is given to the presence of such fibulae at the site of Škocjan, both at the necropolis and within the hoard of Mušja jama. As the site in question is fairly distant from the main Liburnian region, the attested examples both of single-looped bow fibulae with two knobs and of two-part bow fibulae are interpreted in relation to Škocjan as a “sacred place” of supra-regional importance.*

**KLJUČNE RIJEČI:**

*Jadransko more, Škocjan u regiji Kras, starije željezno doba, Liburni, dvodijelne lučne fibule*

*U članku se razmatraju dvodijelne lučne fibule (tipa Osor, inačica A odnosno II prema D. Glogović) koje su bile dio ženske nošnje u Liburniji tijekom 9. i 8. stoljeća pr. Kr. S obzirom na oblik luka i dugačku, ukrašenu iglu, te su fibule srodne dvodijelnim lučnim fibulama sa stožastim spiralama, također tipa Osor. Stoga se može pretpostaviti da su razmatrane dvodijelne lučne fibule izvorno bile dio ukrasa oglavlja ili složenih frizura. Posebna se pozornost pridaje pojavi takvih fibula na lokalitetu Škocjan, i na nekropoli i kao dio ostave u špilji Mušja jama. Budući da je taj lokalitet prilično udaljen od prostora pretežito naseljenog Liburnima, potvrđeni primjeri jednopetljastih lučnih fibula s dva dugmeta i dvodijelnih lučnih fibula tumače se u odnosu na Škocjan kao „sveto mjesto“ čija važnost prelazi granice regije.*

According to ancient Greek and Roman sources, the Liburni controlled the Adriatic Sea in the early first millennium BC all the way to the island of Corfu, from where they were driven away in the second half of the 8th century BC by Greeks respectively Corinthians,<sup>1</sup> who at that time were beginning their colonisation of Sicily and the coastal regions at the far south of the Apennine Peninsula.<sup>2</sup> However, the role of the Liburni in the upper part of the Adriatic Sea - to the north of their core area between the rivers Krka and Zrmanja, in the northern Dalmatia region including also the Zadar Archipelago and Kvarner Islands<sup>3</sup> - still remains somewhat unclear. In the light of several ancient sources it can be inferred that control over the rather narrow coastal area of Kvarner beneath the Velebit mountain range alternated between the Liburni and Iapodes,<sup>4</sup> while the river Raša is believed to have formed the frontier with their northern neighbours the Histri, who settled the Istrian Peninsula.<sup>5</sup> However, taking into account the material culture of the Histri, above all their grave goods from extensive necropolises discovered at Nesactium, Pula and Picugi,<sup>6</sup> it appears that actual relations between the Histri and Liburni up to the first half of the first millennium BC had been extremely limited.<sup>7</sup> The only

Prema starogrčkim i rimskim izvorima, Liburni su početkom prvog tisućljeća pr. Kr. kontrolirali područje Jadranskog mora sve do otoka Krfa, odakle su ih u drugoj polovici 8. stoljeća pr. Kr. otjerali Grci odnosno Korinćani,<sup>1</sup> koji su u to vrijeme započeli kolonizaciju Sicilije i priobalja na krajnjem jugu Apeninskog poluotoka.<sup>2</sup> Međutim, donekle je još uvijek nejasna uloga Liburna u gornjem dijelu Jadranskog mora, sjeverno od središnjeg područja njihova naseljavanja u međurječju Krke i Zrmanje, u sjevernoj Dalmaciji, uključujući zadarske i kvarnerske otoke.<sup>3</sup> Nekoliko antičkih izvora upućuje na to da su prilično uskim obalnim područjem Kvarnera u podnožju Velebita naizmjenično vladali Liburni i Japodi,<sup>4</sup> dok se granicom s njihovim sjevernim susjedima Histrima, koji su držali istarski poluotok, smatra rijeka Raša.<sup>5</sup> Međutim, uzimajući u obzir materijalnu kulturu Histra, ponajprije grobne priloge s brojnih nekropola otkrivenih u Nezakciju, Puli i Picugima,<sup>6</sup> čini se da su stvarni odnosi između Histra i Liburna u prvoj polovici prvog tisućljeća pr. Kr. bili izrazito ograničeni.<sup>7</sup> Jedina je iznimka importirana apulska odnosno daunijska keramika, čiji su se najstariji primjerci pojavili u

<sup>1</sup> M. SUIĆ, 1953; Š. BATOVIĆ, 1965, 55, 67; R. KATIČIĆ, 1995a, 192-193; S. ČAČE, 2002, 83-86 (disputing the Liburnian thalassocracy).

<sup>2</sup> For a general view on Greek colonisation of Southern Italy and the Adriatic see the still classic works of e.g. J. BOARDMAN, 1981, 190-225, 265-269; J. N. COLDSTREAM, 1977, 221-237, Fig. 72; G. PUGLIESE CARRATELLI, 1996, 141-149.

<sup>3</sup> Š. BATOVIĆ, 1965, Fig. 22; Š. BATOVIĆ, 1973; Š. BATOVIĆ, 1987; Š. BATOVIĆ, 2003; R. KATIČIĆ, 1995b.

<sup>4</sup> S. ČAČE, 1987-1988. For archaeological aspects see D. GLOGOVIĆ, 1989; D. GLOGOVIĆ, 1992.

<sup>5</sup> K. MIHOVILIĆ, 2013, 25-27.

<sup>6</sup> K. MIHOVILIĆ, 2013, 5-227. Typical pieces of Liburnian jewellery in Istria, above all at Nesactium, only appear as late as in the Hellenistic period, that is, in the period of the fifth Liburnian phase, cf. K. MIHOVILIĆ, 1991, 161, Fig. 1, 21-22; 2; K. MIHOVILIĆ, 1994-1995; K. MIHOVILIĆ, 2001, 265-267, Figs. 3-4; K. MIHOVILIĆ, 2002, 510, Pls. 5, 9-10.

<sup>7</sup> As an exception, we can mention only the bronze bracelets with a V-shaped cross-section, which are characteristic of phase I of the Istrian group and attested at several Istrian sites. Cf. Š. BATOVIĆ, 1960, 80, Map 2; K. MIHOVILIĆ,

<sup>1</sup> M. SUIĆ, 1953; Š. BATOVIĆ, 1965, 55, 67; R. KATIČIĆ, 1995a, 192-193; S. ČAČE, 2002, 83-86 (osporavanje liburnske talasokracije).

<sup>2</sup> Za opći pregled grčke kolonizacije južne Italije i Jadrana vidjeti još uvijek klasične radove, npr. J. BOARDMAN, 1981, 190-225, 265-269; J. N. COLDSTREAM, 1977, 221-237, sl. 72; G. PUGLIESE CARRATELLI, 1996, 141-149.

<sup>3</sup> Š. BATOVIĆ, 1965, sl. 22; Š. BATOVIĆ, 1973; Š. BATOVIĆ, 1987; Š. BATOVIĆ, 2003; R. KATIČIĆ, 1995b.

<sup>4</sup> S. ČAČE, 1987-1988. Za arheološke aspekte vidjeti D. GLOGOVIĆ, 1989; D. GLOGOVIĆ, 1992.

<sup>5</sup> K. MIHOVILIĆ, 2013, 25-27.

<sup>6</sup> K. MIHOVILIĆ, 2013, 5-227. Tipični primjerci liburnskog nakita u Istri, prije svega u Nezakciju, pojavljuju se tek u helenističkom razdoblju, tj. u razdoblju pete faze liburnske kulture, usp. K. MIHOVILIĆ, 1991, 161, sl. 1, 21-22; 2; K. MIHOVILIĆ, 1994-1995; K. MIHOVILIĆ, 2001, 265-267, sl. 3-4; K. MIHOVILIĆ, 2002, 510, T. 5, 9-10.

<sup>7</sup> Kao iznimka mogu se spomenuti samo brončane narukvice dvoslivnog presjeka, koje su karakteristične za prvu fazu istarske skupine i koje su potvrđene na nekoliko nalazišta u Istri. Usp. Š. BATOVIĆ, 1960, 80, karta 2; K. MIHOVILIĆ, 2013, 130-137, sl. 72-73, 76.



exceptions are imports of Apulian or Daunian pottery, the oldest examples of which had already appeared in Istria during the 8th century BC.<sup>8</sup> Apulian pottery is generally considered as a direct proof for the importation of not only appealingly decorated ceramics, but above all of the “sweet” southern Italian wine to sites along the eastern Adriatic coast all the way to Istria and the Caput Adriae region with, in its hinterland, culture groups such as Dolenjska. While the heyday of such trading can be placed primarily in the 7th and early 6th century BC, it is believed to have been managed specifically by the Liburni.<sup>9</sup> This premise is confirmed also by the otherwise sparse finds of foreign jewellery discovered in the Liburnian region, the origin area of which is presumed to have been cultural groups from the continental hinterland of the Adriatic. Several artefacts, above all fibulae, represent indisputable evidence of relations between Liburnia and its trade partners attracted by Apulian pottery and wine. Such is the case with the two-looped bow fibulae, which have been attested up to now only in rare instances across the Adriatic region,<sup>10</sup> as for example at the

2013, 130-137, Figs. 72-73, 76.

<sup>8</sup> D. GLOGOVIĆ, 1979, 69-75, Pls. 1-2; 6, 1; K. MIHOVIĆ, 1995, 294-295, Fig. 14, Pl. 4, 2; K. MIHOVIĆ, 2013, 184-187, Figs. 106-107.

<sup>9</sup> B. TERŽAN, 1995, 98-100, Figs. 15; 36; K. MIHOVIĆ, 1995, 294-298, Fig. 14; P. TURK, I. MURGELJ, 2008, 165-171, Figs. 10-12. Somewhat older contacts between Liburnia and Apulia are discussed also in e.g. M. KUNSTELJ, 2018.

<sup>10</sup> The distribution map in R. MÜLLER, 2009, 194-195, Fig. 203, which schematically presents the dispersal of two-looped bow fibulae is misleading, as this fibula type was not common among the population in the coastal areas of the Adriatic, neither for the Liburni nor for the Iapodes or Histri. Cf. S. GABROVEC, 1970. Moreover, it should be mentioned that the maps indicating the ethnic lines of population in the aforementioned study (R. MÜLLER, 2009, 164, Figs. 174, 188) are not adequate, since neither the Liburni nor Histri can be linguistically connected with Illyrian in its wider sense, but were rather grouped together with the Veneti in the North Adriatic linguistic group. Cf. R. KATIČIĆ, 1964, 24-25, 48-50; R. KATIČIĆ, 1976, 179; J. ŠAŠEL, 1977, 365-382; J. ŠAŠEL, 1992, 124-141, Fig. 2. Likewise, also the archaeologically analysed material culture of the Liburni or Histri does not attest to contacts and similarities with cultures in the interior of the Western Balkans, among which some are associated with the Illyrians.

Istri već tijekom 8. stoljeća pr. Kr.<sup>8</sup> Apulska keramika općenito se smatra izravnim doka-  
zom importa ne samo te upečatljivo ukra-  
šene keramike već prije svega „slatkog“ juž-  
notalijanskog vina na lokalitete duž istočne  
jadranske obale sve do Istre i Caput Adriae,  
uključujući kulturne skupine u zaleđu, kao  
što je dolenjska skupina. Vrhunac te trgovi-  
ne ponajprije se povezuje sa 7. stoljećem i  
početkom 6. stoljeća pr. Kr., a vjeruje se da  
je bila u rukama Liburna.<sup>9</sup> Tu pretpostavku  
potvrđuju i inače rijetki nalazi stranog na-  
kita u Liburniji čije podrijetlo treba tražiti  
među kulturnim skupinama iz kontinental-  
nog zaleđa Jadrana. Nekoliko predmeta, pri-  
je svega fibula, neosporno potvrđuje odnose  
između Liburnije i njezinih trgovinskih par-  
tnera koje su privlačili apulska keramika i  
vino. Među tim su predmetima dvopetljaste  
lučne fibule, dosad potvrđene samo u rijet-  
kim slučajevima diljem Jadrana,<sup>10</sup> primjerice  
na lokalitetu Grobnik,<sup>11</sup> gdje označavaju put  
s područja Kvarnera u kontinentalno zaleđe,  
odnosno s otoka Visa,<sup>12</sup> pa čak i iz daunij-

<sup>8</sup> D. GLOGOVIĆ, 1979, 69-75, T. 1-2; 6, 1; K. MIHOVIĆ, 1995, 294-295, sl. 14, T. 4, 2; K. MIHOVIĆ, 2013, 184-187, sl. 106-107.

<sup>9</sup> B. TERŽAN, 1995, 98-100, sl. 15; 36; K. MIHOVIĆ, 1995, 294-298, sl. 14; P. TURK, I. MURGELJ, 2008, 165-171, sl. 10-12. O nešto starijim kontaktima između Liburnije i Apulije riječ je i u npr. M. KUNSTELJ, 2018.

<sup>10</sup> Karta rasprostranjenosti u R. MÜLLER, 2009, 194-195, sl. 203, na kojoj je shematski prikazana rasprišenost dvopetljastih lučnih fibula, navodi na pogrešne zaključke jer taj tip fibule nije bio uobičajen među stanovništvom obalnog prostora Jadrana, ni među Liburnima ni Japodima ni Histrima. Usp. S. GABROVEC, 1970. Osim toga, treba napomenuti da karte u navedenoj studiji na kojima su označene etničke granice stanovništva (R. MÜLLER, 2009, 164, sl. 174, 188) nisu prikladne s obzirom na to da se ni Liburni ni Histri ne mogu povezati s ilirskim jezikom u njegovu širem smislu, nego su zajedno s Venetima svrstani u sjevernojadransku jezičnu skupinu. Usp. R. KATIČIĆ, 1964, 24-25, 48-50; R. KATIČIĆ, 1976, 179; J. ŠAŠEL, 1977, 365-382; J. ŠAŠEL, 1992, 124-141, sl. 2. Isto tako, arheološki analizirana materijalna kultura Liburna ili Histra ne potvrđuje kontakte ni sličnosti s kulturama u unutrašnjosti zapadnog Balkana među kojima se neke povezuju s Ilirima.

<sup>11</sup> D. GLOGOVIĆ, 1989, T. 25, 1; D. GLOGOVIĆ, 2003, 59, T. 50, 433; M. BLEČIĆ KAVUR, 2004, 83-84, sl. 2, 11.

<sup>12</sup> B. KIRIGIN, 1986, 19, br. 10; D. GLOGOVIĆ, 2003, 59, T. 50, 434.

site of Grobnik,<sup>11</sup> signposting the passage from the Kvarner area to the continental hinterland, or from the island of Vis<sup>12</sup> and even from the Daunian centre of Ordone.<sup>13</sup> They clearly testify to the contacts established by the Adriatic seafarers with one of the Hallstatt communities living between the south-eastern Alpine region and the Western Balkan – Glasinac area, where such a fibula type with its numerous variants represented characteristic jewellery of female attire during the 8th and early 7th century BC, that is, in the Ha C1/ Sv. Lucija I b-c/ Podzemelj – Stična 1 period of the Dolenjska group or in the period IV a-b of the Glasinac culture.<sup>14</sup> Evidence for somewhat later relations between the Liburni and one of the south-eastern Alpine communities, from the period of the late 7th and early 6th century BC, can be found in the frequently cited and discussed grave from Zaton near Nin, among the opulent jewellery of which also fibulae of south-eastern Alpine provenance are attested.<sup>15</sup>

This portrayal can be complemented in an intriguing way with finds from Škocjan in the Kras/Karst region, a particularly scenic place, where the river Reka sinks into the karstic underground only to reappear again as the Timavo with its nine sources springing out from the rock, close to the coastline of the Gulf of Trieste.<sup>16</sup> Both sites were already seen as sacred in later prehistory; the source of Timavo River especially must have been particularly illustrious if we take into account the references made by various ancient authors.<sup>17</sup> Among the numerous

skog središta, Ordone.<sup>13</sup> One jasno svjedoče o kontaktima koje su jadranski pomorci uspostavili s jednom od halštatskih zajednica koja je živjela između prostora jugoistočnih Alpa i zapadnog Balkana – područja Glasinca, gdje je takav tip fibule sa svojim brojnim inačicama predstavljao karakterističan nakit na ženskoj nošnji tijekom 8. i početkom 7. stoljeća, odnosno u razdoblju Ha C1 / Sv. Lucija I b-c / Podzemelj – Stična 1 doljenjske skupine ili u razdoblju IV a-b glasinacčke kulture.<sup>14</sup> Dokazi nešto kasnijih odnosa između Liburna i jedne od jugoistočnoalpskih zajednica, iz razdoblja s kraja 7. i početka 6. stoljeća pr. Kr., mogu se pronaći u često navođenom i razmatranom grobu iz Zaton kraj Nina, među čijim su bogatim nakitom također ustanovljene fibule jugoistočnoalpskog podrijetla.<sup>15</sup>

Taj se prikaz može na intrigantan način nadopuniti nalazima iz Škocjana na Krasu, posebno pitoresknog mjesta na kojem rijeka Reka ponire u krško podzemlje i ponovno se pojavljuje na površini kao rijeka Timavo sa svojih devet izvora koji izvire iz stijene, u blizini obale Tršćanskog zaljeva.<sup>16</sup> Oba su lokaliteta smatrana svetima već u kasnijoj prapovijesti; izvor rijeke Timavo vjerojatno je bio osobito znamenit uzimajući u obzir njegovo spominjanje u raznim antičkim izvorima.<sup>17</sup> Među brojnim arheološkim lokalitetima iz različitih razdoblja na području Škocjana,<sup>18</sup> ovdje bi trebalo posebno izdvojiti dva: špilju Mušja jama ili Jama na Prevali II<sup>19</sup> i ravnu

<sup>11</sup> D. GLOGOVIĆ, 1989, Pl. 25, 1; D. GLOGOVIĆ, 2003, 59, Pl. 50, 433; M. BLEČIĆ KAVUR, 2004, 83-84, Fig. 2, 11.

<sup>12</sup> B. KIRIGIN, 1986, 19, No. 10; D. GLOGOVIĆ, 2003, 59, Pl. 50, 434.

<sup>13</sup> B. TERŽAN, 1995, 97, 140-141, Figs. 20; 30, 2.

<sup>14</sup> S. GABROVEC, 1970, 32-43, Map 1; for chronological orientation cf. also S. GABROVEC, 1987, 40-41, 125-126, 158, Figs 1, 13-16; 7, 5-7; 9, 11, 13-14; B. ČOVIĆ, 1987, 583-594, Figs. 33, 5-6, 8-9; 34, 17, 27-28.

<sup>15</sup> Š. BATOVIĆ, 1962, Y 38; F. STARE, 1970, Pls. 1-2; B. TERŽAN, 1995, 99, Fig. 36; S. KUKOČ, 2009, 164, Fig. 238; S. KUKOČ, 2016, Fig. 42.

<sup>16</sup> Cf. G. CUSCITO et al., 1990, 31-59, 61, 89.

<sup>17</sup> R. KATIČIĆ 1995, 206-207, 306-307, 377; L. BRACCESSI, 1984, 84, 98-101; L. BRACCESSI, 2017.

<sup>13</sup> B. TERŽAN, 1995, 97, 140-141, sl. 20; 30, 2.

<sup>14</sup> S. GABROVEC, 1970, 32-43, karta 1; za kronološku orijentaciju usp. također S. GABROVEC, 1987, 40-41, 125-126, 158, sl. 1, 13-16; 7, 5-7; 9, 11, 13-14; B. ČOVIĆ, 1987, 583-594, sl. 33, 5-6, 8-9; 34, 17, 27-28.

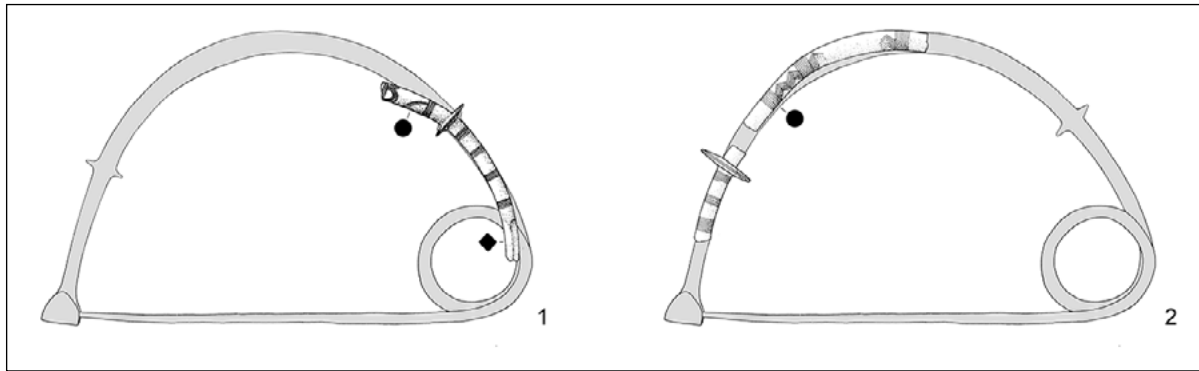
<sup>15</sup> Š. BATOVIĆ, 1962, Y 38; F. STARE, 1970, T. 1-2; B. TERŽAN, 1995, 99, sl. 36; S. KUKOČ, 2009, 164, sl. 238; S. KUKOČ, 2016, sl. 42.

<sup>16</sup> Usp. G. CUSCITO et al., 1990, 31-59, 61, 89.

<sup>17</sup> R. KATIČIĆ, 1995, 206-207, 306-307, 377; L. BRACCESSI, 1984, 84, 98-101; L. BRACCESSI, 2017.

<sup>18</sup> P. TURK, K. HROBAT, P. BRATINA, 2016, 55-62, sl. 33; B. TERŽAN, 2016a, 415-430.

<sup>19</sup> A. MIHEVC, 2016; B. TERŽAN, E. BORGNA, P. TURK, 2016.



**FIGURE 1** Bow fibulae with two knobs on the bow from Škocjan: 1 – Mušja jama, hoard (after B. TERŽAN, E. BORGNA, P. TURK, 2016, Pl. 65, 1); 2 – Brežec, grave 114 (after L. RUARO LOSERI et al., 1977, Pl. X, 114)  
**SLIKA 1.** Lučna fibula s dva dugmeta na luku iz Škocjana: 1 – Mušja jama, ostava (prema B. TERŽAN, E. BORGNA, P. TURK, 2016, T. 65, 1); 2 – Brežec, grob 114 (prema L. RUARO LOSERI et al., 1977, T. X, 114)

archaeological locations from various periods<sup>18</sup> comprising the environs of Škocjan, two in particular should be mentioned here: the cave of Mušja jama or Jama na Prevali II<sup>19</sup> and the flat cremation necropolis of Brežec.<sup>20</sup>

In the depths of Mušja jama Cave a hoard was discovered in the early years of the past century, containing more than 800 objects, among which various types of weapon prevail, while a relatively large part of the hoard can be described as completely smashed and broken bronze vessels of prestige character.<sup>21</sup> In this regard, the fragment of a large bow fibula with two knobs on the bow attracts particular attention and represents one of the few finds of female jewellery in this hoard. It can be attributed to the Adriatic-Liburnian variant of the bow fibulae which has two knobs on the bow (Fig. 1, 1), and itself has two sub-variants and is characteristic – as already indicated by the name – of female attire in the region of Liburnia, that is, in northern Dalmatia and its immediate vicinity (Fig. 2).<sup>22</sup> Fibulae of the same type are present also among the grave goods of the necropolis at Brežec,

žganu/ ili ravnu nekropolu sa paljevinskim grobovima Brežec.<sup>20</sup>

Početak prošlog stoljeća u dubinama Mušje jame otkrivena je ostava s više od 800 predmeta među kojima prednjače razne vrste oružja, a razmjerno velik dio ostave može se opisati kao potpuno razbijeno i slomljeno brončano posuđe prestižnog karaktera.<sup>21</sup> U tom pogledu ulomak velike lučne fibule s dva dugmeta na luku privlači posebnu pozornost i jedan je od rijetkih nalaza ženskog nakita u toj ostavi. Može se pripisati jadransko-liburnskoj inačici lučnih fibula s dva dugmeta na luku (Sl. 1, 1), koja ima dvije podinačice te je karakteristična – kako je već naznačeno nazivom – za žensku nošnju u Liburniji, odnosno u sjevernoj Dalmaciji i njezinoj bližjoj okolici (Sl. 2).<sup>22</sup> Fibule istog tipa prisutne su i među grobnim priložima nekropole Brežec, gdje se pojavljuju u čak pet ili šest grobova (Sl. 1, 2; 7).<sup>23</sup> Na lokalitetu Brežec te su fibule važne i u kronološkom smislu jer označavaju grobove prve, početne faze nekropole, približno

<sup>18</sup> P. TURK, K. HROBAT, P. BRATINA, 2016, 55-62, Fig. 33; B. TERŽAN, 2016a, 415-430.

<sup>19</sup> A. MIHEVC, 2016; B. TERŽAN, E. BORGNA, P. TURK, 2016.

<sup>20</sup> L. RUARO LOSERI et al., 1977.

<sup>21</sup> P. TURK, 2016, 63-66, Fig. 14; B. TERŽAN, 2016a, 402-405, Fig. 146.

<sup>22</sup> S. VITRI, 1983, 145-149, Pl. 42, 8; B. TERŽAN, 2016b, 233-240, Figs. 76, 1-4; 77; Pl. 65, 7.

<sup>20</sup> L. RUARO LOSERI et al., 1977.

<sup>21</sup> P. TURK, 2016, 63-66, sl. 14; B. TERŽAN, 2016a, 402-405, sl. 146.

<sup>22</sup> S. VITRI, 1983, 145-149, T. 42, 8; B. TERŽAN, 2016b, 233-240, sl. 76, 1-4; 77; T. 65, 7.

<sup>23</sup> S. VITRI, 1983, 142, T. 40, grob 272, 2; L. RUARO LOSERI et al., 1977, T. VIII, grob 91, 2; IX, grob 112, 7; X, grob 116, 1, grob 114, 1; XXIII, grob 272, 2. U tim su grobovima, kao i u ostalim paljevinskim, grobni prilozi često sačuvani samo kao ulomci pa ih nije uvijek moguće točno odrediti.

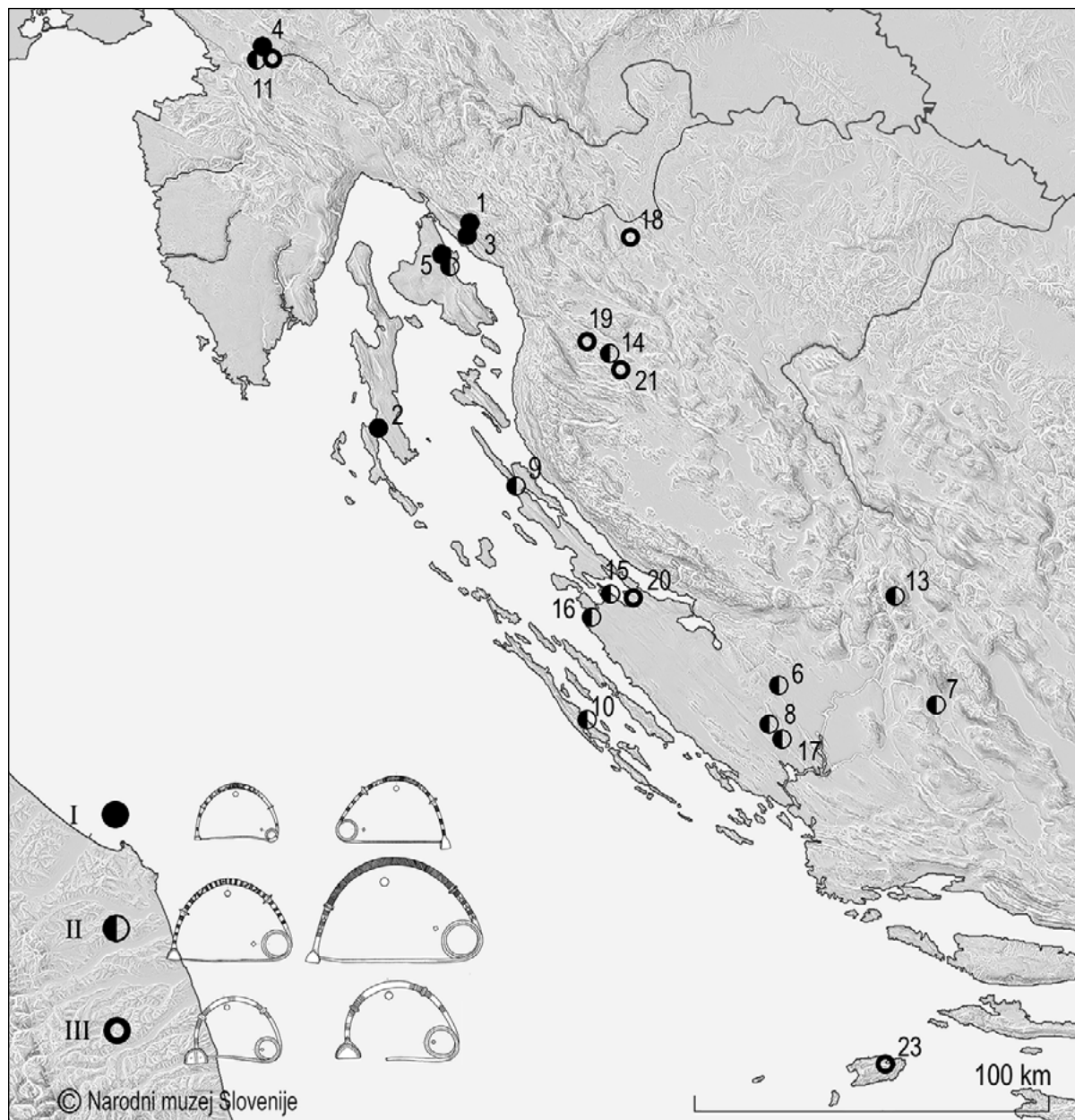


FIGURE 2 Distribution map of the Adriatic-Liburnian (I-II) and Adriatic-Iapodic variants (III) of bow fibulae with two knobs on the bow (after B. TERŽAN, 2016b, 235-240, Figs. 77; 76, 1-6)

SLIKA 2. Karta rasprostranjenosti jadransko-liburnskih (I-II) i jadransko-japodskih inačica (III) lučnih fibula s dva dugmeta na luku (prema B. TERŽAN, 2016b, 235-240, Sl. 77; 76, 1-6)

where they appear in as many as five or even six graves (Fig. 1, 2; 7).<sup>23</sup> At Brežec these fibulae are relevant also in the chronological sense, as they designate the graves of the first, initial phase of

datirane u 11. i 10. stoljeće pr. Kr.<sup>24</sup> Stoga je početna faza te nekropole istodobna s prvom fazom liburnske kulture kako ju je definirao Šime Batović u svojem temeljnom istraživa-

<sup>23</sup> S. VITRI, 1983, 142, Pl. 40, grave 272, 2; L. RUARO LOSERI et al., 1977, Pls. VIII, grave 91, 2; IX, grave 112, 7; X, grave 116, 1, grave 114, 1; XXIII, grave 272, 2. In these, as in other cremation graves, the grave goods are frequently preserved only in fragments and consequently their exact identification is not always possible.

<sup>24</sup> O kronološkim fazama nekropole Brežec raspravljalo se u više navrata, što je dovelo do nekoliko prijedloga za njezinu periodizaciju, koji se, međutim, međusobno bitno ne razlikuju. Usp. L. RUARO LOSERI et al., 1977, 39-42, sl. 12; M. GUŠTIN, 1979, 18-31, sl. 6, 6a, 11; C. BELARDELLI, C. GIARDINO, A. MALIZIA, 1990.

the necropolis, approximately dated to the period of the 11th and 10th century BC.<sup>24</sup> Hence, its beginning is simultaneous with the Liburnian phase I, as has been defined by Šime Batović in his fundamental study from 1965.<sup>25</sup>

Yet more significant appears the fact that both in the hoard from Mušja jama as well as in several other graves at Brežec various other objects are likewise attested that clearly point to connections established with northern Adriatic communities, either Liburnian or Iapodic. These include the tutuli-shaped buttons, wide-banded bracelets and bracelets with a V-shaped cross-section, attested, for example, in one of the richest graves from the first phase of the necropolis at Brežec – grave 155.<sup>26</sup>

However, graves indicating connections with the northern Adriatic or Liburnian area are not limited only to the earliest period of the Brežec necropolis, but are attested also in the next phase of the cemetery, which can be approximately dated to the 9th and 8th century BC. Standing out among these in particular are the graves containing two-part bow fibulae as part of the attire, which, however, are mostly preserved only in fragments. Hence, in grave 111 from the Gombač lot (*Fondo Gombac*) only the

nju iz 1965.<sup>25</sup>

Još je važnija činjenica da su u ostavi iz Mušje jame i u nekoliko grobova na lokalitetu Brežec potvrđeni i razni drugi predmeti koji jasno upućuju na veze uspostavljene sa sjevernojadranskim – liburnskim ili japodskim – zajednicama. Među njima su dugmad u obliku tutula, narukvice sa širokom trakom i narukvice dvoslivnog presjeka potvrđene, primjerice, u jednom od najbogatijih grobova iz prve faze nekropole Brežec – grobu 155.<sup>26</sup>

Međutim, grobovi koji upućuju na povezanost sa sjevernojadranskim i liburnskim područjem nisu ograničeni samo na najranije razdoblje nekropole Brežec, nego su potvrđeni i u sljedećoj fazi groblja, koja se približno može datirati u 9. i 8. stoljeće pr. Kr. Među njima se posebno ističu grobovi koji sadržavaju dvodijelne lučne fibule kao dio nošnje, koje su, doduše, sačuvane uglavnom samo u ulomcima. Dakle, iz groba 111 s parcele Gombač (*Fondo Gombac*), prisutnost dvodijelne fibule potvrđuje samo igla s kuglastom glavicom i perforiranim vratom, iznad koje je diskasto zadebljanje (Sl. 3, 1). Prema analogijama iz Liburnije, igla je mogla biti dio dvodijelne lučne ili dvodijelne zmijske fibule.<sup>27</sup>

<sup>24</sup> Chronological phases at the necropolis of Brežec have been discussed on many occasions, leading to several proposals of its periodisation, which, however, do not essentially differ among each other. Cf. L. RUARO LOSERI et al., 1977, 39-42, Fig. 12; M. GUŠTIN, 1979, 18-31, Figs. 6, 6a, 11; C. BELARDELLI, C. GIARDINO, A. MALIZIA, 1990.

<sup>25</sup> Š. BATOVIĆ, 1965, 58-60, Figs. 7-8, 21. Batović changed his chronological scheme for the Liburnian area in his later studies and designated as phase I the material culture of the 9th century BC, which repeatedly confuses understanding of the beginning of Liburnian culture group. See e.g. Š. BATOVIĆ, 1981, 17, 99; Š. BATOVIĆ, 1983; Š. BATOVIĆ, 1987, 905 (chronological table). In the present article we refer to the initial periodisation of Liburnian culture according to Batović, that is, to Š. BATOVIĆ, 1965.

<sup>26</sup> L. RUARO LOSERI et al., 1977, Pls. XIV, 23-24; XV, 45, 47. For tutuli-shaped buttons cf. also F. LO SCHIAVO, 1970, 479, Pl. XLII, 1; for bracelets with V-shaped cross-section cf. F. LO SCHIAVO, 1970, 473, Pl. XXXVIII, 13; M. BLEČIĆ KAVUR, 2014, 87, Fig. 49; for the wide banded bracelets, an example of which is attested also among the finds from the hoard at Mušja jama, cf. F. LO SCHIAVO, 1970, 473, Pl. XXXVIII, 16; B. TERŽAN, 2016c, 269-277, Figs. 83; 85,1; 86; Pl. 66, 2.

<sup>25</sup> Š. BATOVIĆ, 1965, 58-60, sl. 7-8, 21. Batović je u kasnijim istraživanjima promijenio svoju kronološku shemu za područje Liburnije i kao prvu fazu odredio materijalnu kulturu 9. stoljeća pr. Kr., čime je ponovno izazvao nejasnoće u razumijevanju početka liburnske kulturne skupine. Vidjeti npr. Š. BATOVIĆ, 1981, 17, 99; Š. BATOVIĆ, 1983; Š. BATOVIĆ, 1987, 905 (kronološka tablica). U ovom se članku pozivamo na početnu periodizaciju liburnske kulture prema Batoviću, odnosno na Š. BATOVIĆ, 1965.

<sup>26</sup> L. RUARO LOSERI et al., 1977, T. XIV, 23-24; XV, 45, 47. Za dugmad u obliku tutula usp. također F. LO SCHIAVO, 1970, 479, T. XLII, 1; za narukvice dvoslivnog presjeka usp. F. LO SCHIAVO, 1970, 473, T. XXXVIII, 13; M. BLEČIĆ KAVUR, 2014, 87, sl. 49; za narukvice sa širokom trakom, čiji je primjer potvrđen i među nalazima iz ostave u Mušjoj jami, usp. F. LO SCHIAVO, 1970, 473, T. XXXVIII, 16; B. TERŽAN, 2016c, 269-277, sl. 83; 85,1; 86; T. 66, 2.

<sup>27</sup> L. RUARO LOSERI et al., 1977, 79-80, T. IX, grob 111, 1. Za dvodijelne lučne fibule usp. npr. primjerak fibule iz Novalje na otoku Pagu: Š. BATOVIĆ, 1973, T. CIII, 2; za dvodijelne zmijske fibule usp. npr. primjerak fibule iz Grižana: D. GLOGOVIĆ, 2003, T. 47, 357. Vrlo je slična igla dvodijelne fibule iz tumula u Biljanima Donjim između Zadra i Obrovca: Š. BATOVIĆ, 1959, 56-57, sl. 2; M. BLEČIĆ KAVUR, 2014, 125, sl. 71. Ako uzmemo u obzir da se

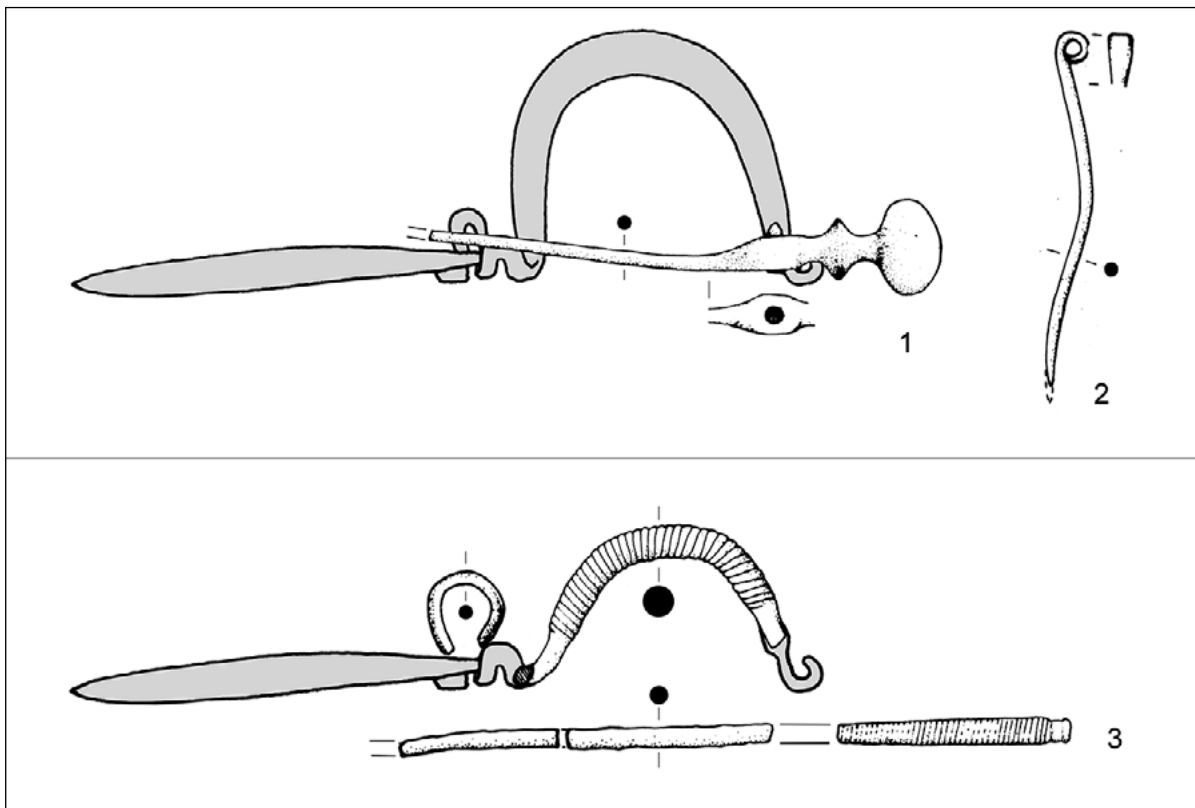


FIGURE 3 *Two-part bow fibulae from Brežec near Škocjan: 1-2 – grave 111; 3 – grave 154* (after L. RUARO LOSERI et al., 1977, Pls. IX, 111; XIII, 154)

SLIKA 3. *Dvodijelne lučne fibule iz Brežeca kod Škocjana: 1-2 – grob 111; 3 – grob 154* (prema L. RUARO LOSERI et al., 1977, T. IX, 111; XIII, 154)

pin with a globular head and perforated neck, above which is a disc-shaped thickening, testifies to the presence of a two-part fibula (Fig. 3, 1). As demonstrated by the analogies from the Liburnian region, the pin could have formed part of either a two-part bow or two-part serpentine fibula.<sup>27</sup> Several bronze fragments of a bow fibula have been found also in grave 154 from the Gombač lot (*Fondo Gombac*), comprising a high fibula bow decorated with fine ribs

Nekoliko brončanih ulomaka lučne fibule pronađeno je i u grobu 154 parcele Gombač (*Fondo Gombac*), točnije visoko oblikovani luk fibule ukrašen finim narebrenjima ili pseudotordiran, ulomak petlje s četverokutnim dijelom od prijelaza luka fibule u diskastu nožicu (koja, međutim, nije sačuvana) i nekoliko primjeraka igle fibule (Sl. 3, 3).<sup>28</sup> Istom tipu dvodijelne lučne fibule najvjerojatnije bismo mogli, iako ne s potpunom sigurnošću, pripisati ulomak jedne od fibula iz groba 131 na parceli Gombač (*Fondo Gombac*) te ulomke iz grobova 50 i 73 (Sl. 7).<sup>29</sup> Unatoč fragmentiranosti, fibula iz groba 154

među grobnim priložima iz groba 111 spominje i ulomak mača, čini se vjerojatnijim da je igla pripadala dvodijelnoj zmijastoj fibuli, koja je karakteristična za mušku nošnju iz tog razdoblja. Usp. B. TERŽAN, 2016b, 255–267, sl. 79, 2–3; 80; 82, 1.

<sup>28</sup> L. RUARO LOSERI et al., 1977, 88–89, T. XIII, grob 154.

<sup>29</sup> L. RUARO LOSERI et al., 1977, 84, T. XI, grob 131, 1b; V, grob 50, 1; VII, grob 73, 2.

<sup>27</sup> L. RUARO LOSERI et al., 1977, 79–80, Pl. IX, grave 111, 1. For two-part bow fibulae cf. e.g. the fibula example from Novalja on the island of Pag: Š. BATOVIĆ, 1973, Pl. CIII, 2; for two-part serpentine fibulae cf. e.g. fibula example from Grižane: D. GLOGOVIĆ, 2003, Pl. 47, 357. Very similar is also the pin of a two-part fibula from the tumulus at Biljane Donje between Zadar and Obrovac: Š. BATOVIĆ, 1959, 56–57, Fig. 2; M. BLEČIĆ KAVUR, 2014, 125, Fig. 71. Taking into account that among the grave goods of grave 111 also a fragment of sword is mentioned, it seems more likely that the pin belonged to a two-part serpentine fibula, which is characteristic of male attire in this period. Cf. B. TERŽAN, 2016b, 255–267, Figs. 79, 2–3; 80; 82, 1.

or pseudo-torsion, a fragment of a loop with a quadrangular section from the transition of the fibula bow to a disc-shaped foot (which, however, is not preserved) and several pieces of the fibula pin (Fig. 3, 3).<sup>28</sup> To the same type of two-part bow fibula we could most likely, although not with complete certainty, ascribe the fragment of one of the fibula bows from grave 131 of the Gombač lot (*Fondo Gombac*) as well as the fragments from graves 50 and 73 (Fig. 7).<sup>29</sup> In spite of its fragmentary state of preservation, the fibula from grave 154 can undoubtedly be classified as a two-part bow fibula type, characteristic of female attire in the Liburnian cultural sphere. Its best analogy is the completely preserved, splendid fibula example from grave 26 at Nin (Fig. 4, 1).<sup>30</sup> The latter features a completely identical form of the bow with finely ribbed decoration of pseudo-torsion, whereas its pin with a twisted neck is likewise very similar to the already-mentioned fibula pin broken in three pieces from grave 154 at Brežec. The same form of fibula bow and pin with a twisted neck can be observed also on another fibula example, kept by the Archaeological Museum in Zadar and unfortunately without further information regarding its Liburnian findspot.<sup>31</sup>

Apart from Fulvia Lo Schiavo, two-part bow fibulae have been discussed in detail above all by Dunja Glogović. She designated them as the Osor type and made distinctions among the type two variants.<sup>32</sup> The first variant comprises two-part fibulae with conical helices on the bow and disc-shaped feet with engraved decorations.<sup>33</sup> A larger number of such fibulae have in fact been

nesumnjivo pripada tipu dvodijelne lučne fibule koja je karakteristična za žensku nošnju liburnskoga kulturnog kruga. Njoj najbliža analogija potpuno je sačuvan, prekrasan primjerak fibule iz groba 26 u Ninu (Sl. 4, 1).<sup>30</sup> Potonja ima potpuno identičan oblik luka s finim ukrasnim narebrenjima ili pseudotordiran, a njezina igla s tordiranim vratom vrlo je slična već spomenutoj igli fibule slomljenoj na tri dijela iz brežečkoga groba 154. Isti se oblik luka i igle s tordiranim vratom fibule također može primijetiti na drugom primjerku fibule, pohranjenom u Arheološkom muzeju u Zadru, o čijem nalazištu na području Liburnije, nažalost, nema dodatnih informacija.<sup>31</sup>

Osim Fulvije Lo Schiavo, dvodijelnim lučnim fibulama detaljno se bavila ponajprije Dunja Glogović. Nazvala ih je fibulama tipa Osor te razdvojila unutar tog tipa dvije inačice.<sup>32</sup> Prva su inačica dvodijelne fibule sa stožastim spiralama na luku i diskastim nožicama s graviranim ukrasima.<sup>33</sup> Naime, veći broj takvih fibula otkriven je u Osoru na otoku Cresu pa se njihov naziv čini primjerenim ili u najmanju ruku prikladnim. Kao što smo već nastojali pokazati u jednoj od prethodnih studija, u kojoj su se razmatrali grobovi imućnih žena u Osoru, Ninu i Zatonu kraj Nina, te su fibule bile nakit s posebnom simboličkom porukom i krasile su prije svega ceremonijalnu odjeću, najvjerojatnije oglašiva ili frizure za svečane prigode, a vjerojatno su pripadale tek udanim djevojkama, zemljoposjednicama ili čak svećenicama.<sup>34</sup>

Drugu je inačicu D. Glogović opisala kao inačicu A dvodijelnih lučnih fibula. Iako i tu

<sup>28</sup> L. RUARO LOSERI et al., 1977, 88-89, Pl. XIII, grave 154.

<sup>29</sup> L. RUARO LOSERI et al., 1977, 84, Pl. XI, grave 131, 1b; V, grave 50, 1; VII, grave 73, 2.

<sup>30</sup> Š. BATOVIĆ, 1981, 99-102, Figs. 4, 5; 5; Š. BATOVIĆ, 1987, Pl. XXXVII, 13; D. GLOGOVIĆ, 1989, Pl. 23, 3; D. GLOGOVIĆ, 2003, 44, Pl. 46, 346.

<sup>31</sup> D. GLOGOVIĆ, 2003, 44, Pl. 46, 345.

<sup>32</sup> F. LO SCHIAVO, 1970, 434, Pl. XXVII, 1, 3; D. GLOGOVIĆ, 1989, 25-28, Pls. 22-23, 5; D. GLOGOVIĆ, 2003, 43-45, Pls. 43-45.

<sup>33</sup> For the engraved decoration on various bronze objects from the Liburnian area and its symbolic message cf. S. KUKOČ, 2016.

<sup>30</sup> Š. BATOVIĆ, 1981, 99-102, sl. 4, 5; 5; Š. BATOVIĆ, 1987, T. XXXVII, 13; D. GLOGOVIĆ, 1989, T. 23, 3; D. GLOGOVIĆ, 2003, 44, T. 46, 346.

<sup>31</sup> D. GLOGOVIĆ, 2003, 44, T. 46, 345.

<sup>32</sup> F. LO SCHIAVO, 1970, 434, T. XXVII, 1, 3; D. GLOGOVIĆ, 1989, 25-28, T. 22-23, 5; D. GLOGOVIĆ, 2003, 43-45, T. 43-45.

<sup>33</sup> Za gravirane ukrase na raznim brončanim predmetima s područja Liburnije i njihove simboličke poruke usp. S. KUKOČ, 2016.

<sup>34</sup> B. TERŽAN, 2013; vidi i S. KUKOČ, 2012.

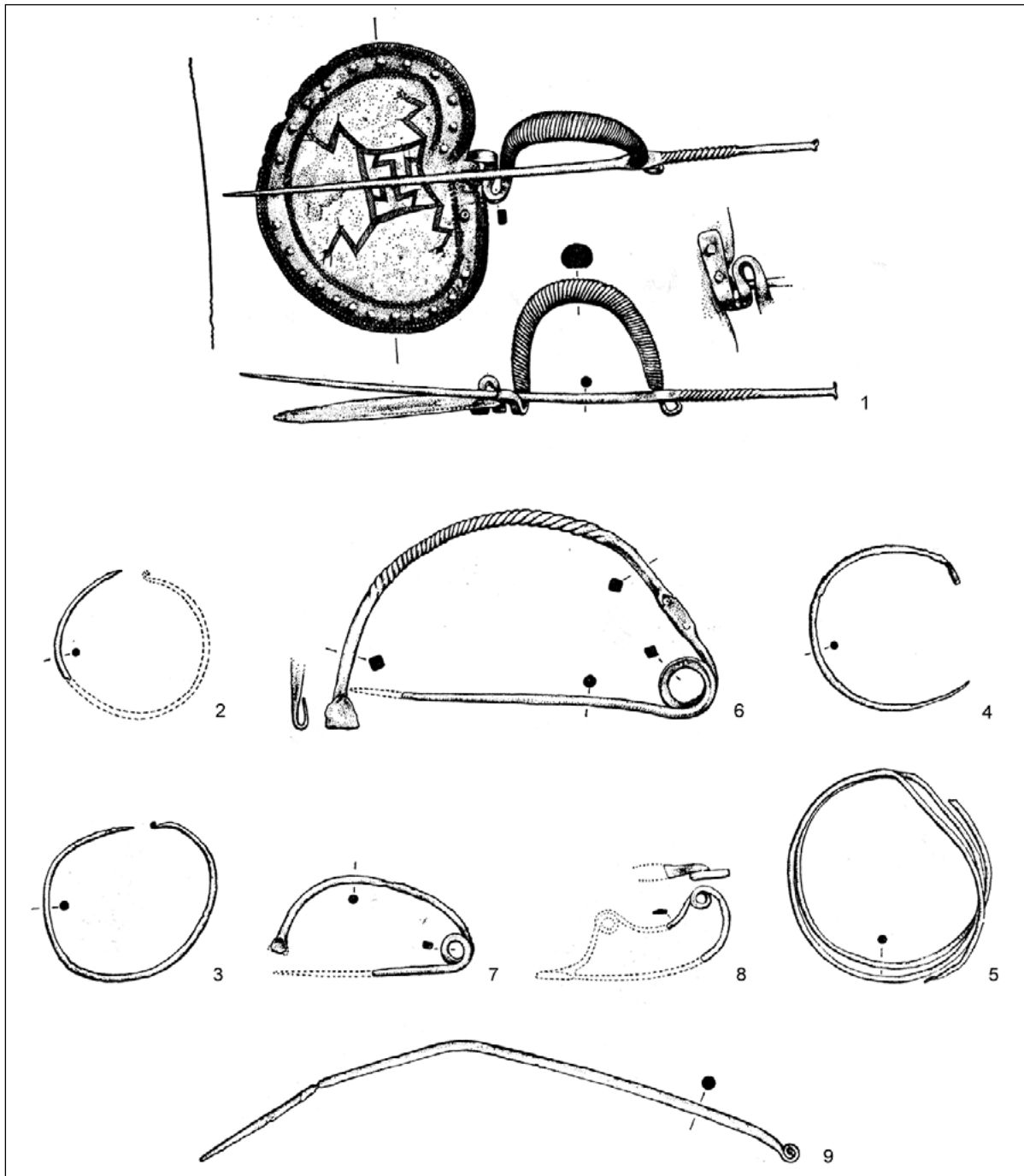


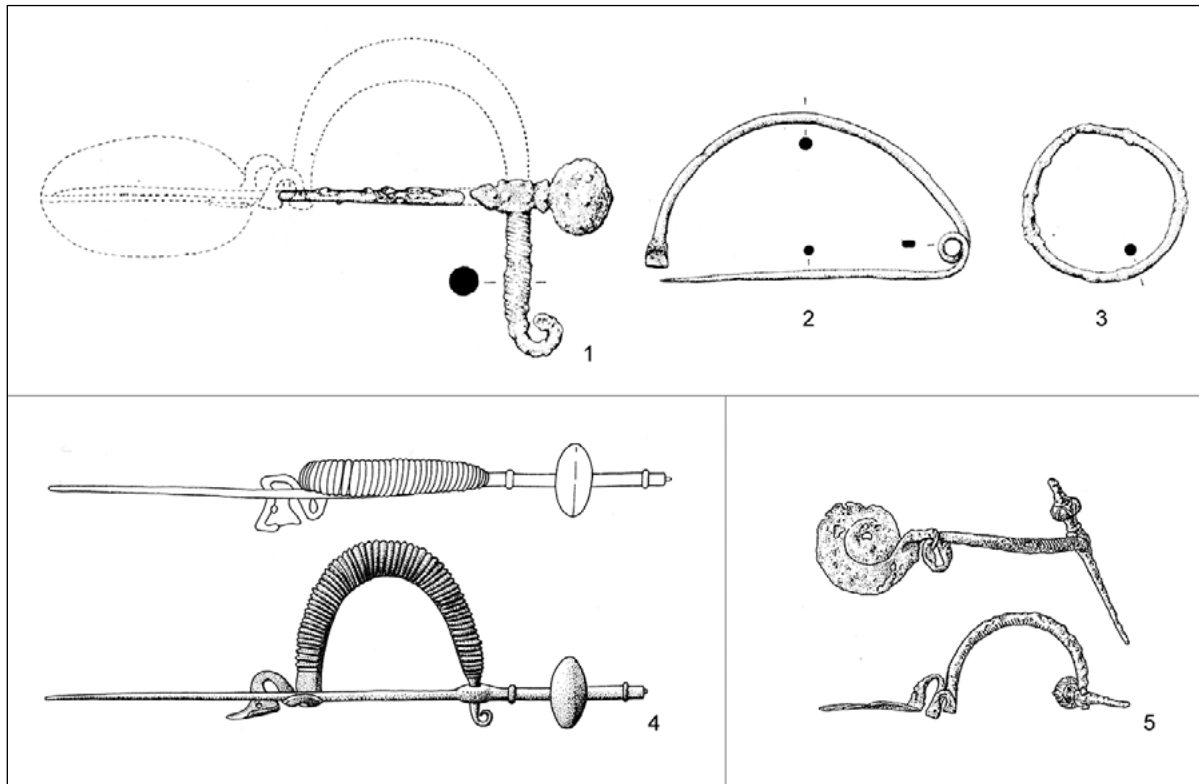
FIGURE 4 *Nin, grave 26* (after Š. BATOVIĆ, 1976, Fig. 13)  
 SLIKA 4. *Nin, grob 26* (prema Š. BATOVIĆ, 1976, Sl. 13)

discovered at Osor on the island of Cres, therefore their denomination seems appropriate or at least adequate. As we have already tried to show in a previous study, which took into consideration the wealthy female graves from Osor, Nin and Zaton near Nin, these fibulae represented a jewellery with special symbolic message and adorned above all the ceremonial garments,

inačicu karakterizira visoki luk, ukras na nje-mu u obliku finih narebnjenja ili pseudotorzi-je skromniji je, dok je disk na nožici ukrašen na sličan način kao na fibulama tipa Osor.<sup>35</sup>

<sup>35</sup> F. LO SCHIAVO, 1970, 434, T. XXVII, 3; D. GLOGOVIĆ, 1989, 25, T. 23, 1-3 (označeno kao inačica II); D. GLOGOVIĆ, 2003, 44-45, T. 46, 345-348 (označeno kao inačica A).





**FIGURE 5** *Two-part bow fibulae: 1-3 – Novalja on the island of Pag, Dabovi Stani, selection from the grave (after Š. BATOVIĆ, 1973, Pl. CIII, 1-2); 4 – Punat on the island of Krk (after B. MADER, 2005, Fig. 3); 5 – Ljubač (after D. GLOGOVIĆ, 1999, Pl. 1, 2)*

**SLIKA 5.** *Dvodijelne lučne fibule: 1-3 – Novalja na otoku Pagu, Dabovi Stani, izbor iz groba (prema Š. BATOVIĆ, 1973, T. CIII, 1-2); 4 – Punat na otoku Krku (prema B. MADER, 2005, Sl. 3); 5 – Ljubač (prema D. GLOGOVIĆ, 1999, T. 1, 2)*

most likely festive headdresses or hairstyles, which possibly belonged to newly married girls, ladies of the house or even priestesses.<sup>34</sup>

The second variant was described by D. Glogović as variant A of the two-part bow fibulae. Its characteristics are likewise the high bow, which bears however a more modest decoration composed of fine ribs or pseudo-torsion, while the foot disc is ornamented in a similar manner as on the Osor-type fibulae.<sup>35</sup> Hence, the two fibulae from the aforementioned graves at Brežec near Škocjan can also be attributed to the latter variant of the two-part bow fibula (Fig. 3). We should mention one further example of a bow fibula with a similar fine bow decoration and disc foot, which was discovered at another

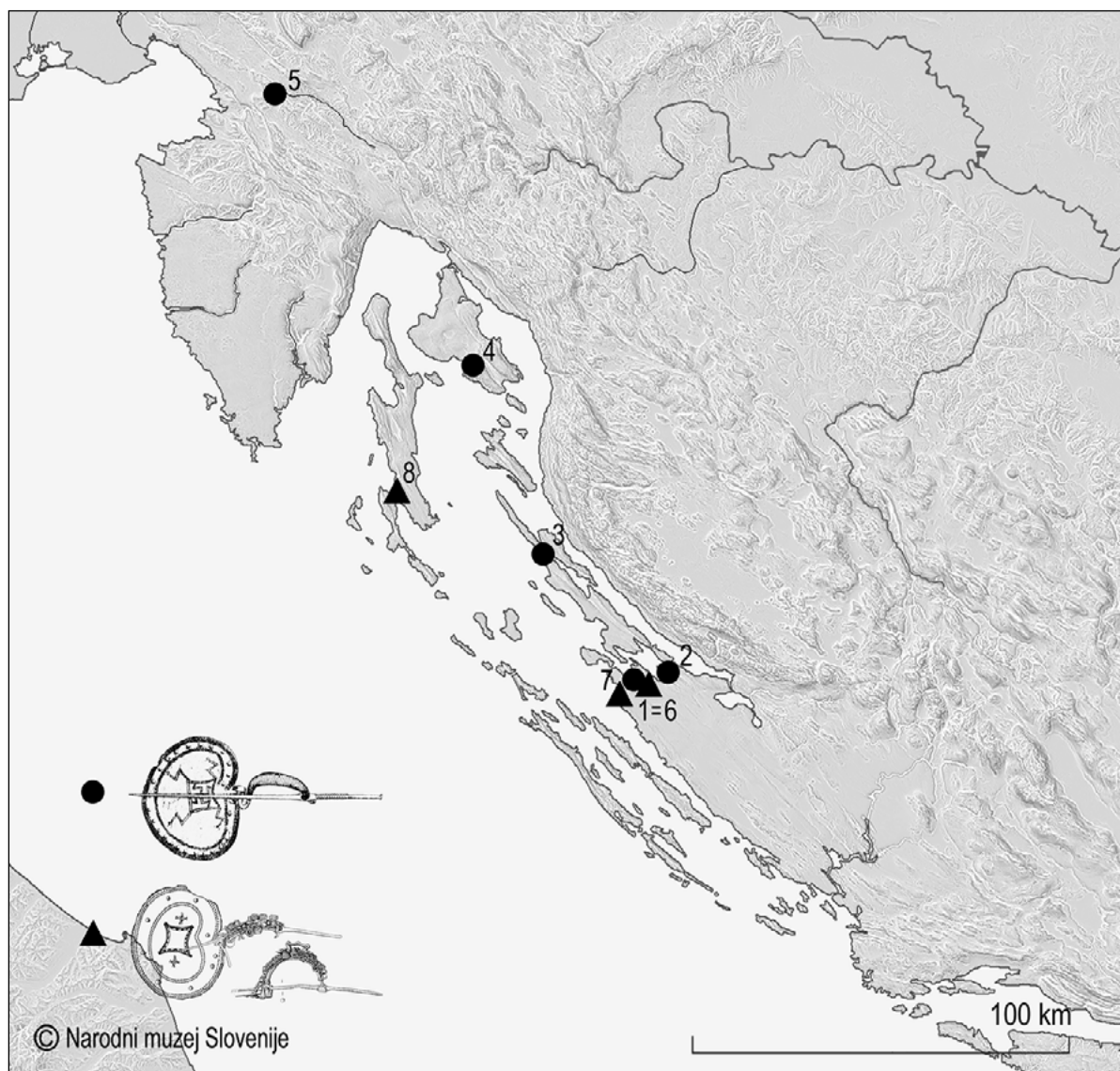
Potonjoj se inačici dvodijelne lučne fibule stoga mogu pripisati dvije fibule iz spomenutih grobova u Brežecu kod Škocjana (Sl. 3). Treba spomenuti još jednu lučnu fibulu sa sličnim finim ukrasom na luku i diskom na nožici, otkrivenu na drugoj nekropoli na prostoru Škocjana, točnije, na groblju Grič iznad Lisičine, iako je riječ o jednodijelnoj, a ne dvodijelnoj fibuli.<sup>36</sup> Takve jednodijelne lučne fibule bile su karakterističan nakit ženske nošnje na Apeninskom poluotoku, ponajprije unutar zajednica starijeg željeznog doba uz obalu regije Kampanije, na primjer u Sala Consilini, Pontecagnanu i Capui,<sup>37</sup> te u regijama Umbriji i Abruzzu, na primjer u Piedi-

<sup>34</sup> B. TERŽAN, 2013; cf. also S. KUKOČ, 2012.

<sup>35</sup> F. LO SCHIAVO, 1970, 434, Pl. XXVII, 3; D. GLOGOVIĆ, 1989, 25, Pl. 23, 1-3 (marked as variant II); D. GLOGOVIĆ, 2003, 44-45, Pl. 46, 345-348 (marked as variant A).

<sup>36</sup> A. MAHR, 1934, 129-130, T. XXVII, 159; B. TERŽAN, 2016a, 422-423, sl. 153, 6.

<sup>37</sup> F. LO SCHIAVO, 2010, 189-191, T. 82-83 (klasa XII, tip 74-75).



**FIGURE 6** Distribution map of two-part bow fibulae (● circle): 1 – Nin; 2 – Ljubač; 3 – Novalja on the island of Pag; 4 – Punat on the island of Krk; 5 – Brežec; and two-part bow fibulae with conical helices (▲ triangle): 6=1 – Nin; 7 – Zaton; 8 – Osor (made by V. Svetličić)

**SLIKA 6.** Karta rasprostranjenosti dvodijelnih lučnih fibula (● krug): 1 – Nin; 2 – Ljubač; 3 – Novalja na Pagu; 4 – Punat na Krku; 5 – Brežec; i dvodijelnih lučnih fibula sa stožastim spiralama (▲ trokut): 6=1 – Nin; 7 – Zaton; 8 – Osor (izradila V. Svetličić)

er necropolis in the Škocjan area, namely, the cemetery of Grič above Lisičina, although in this case it is a one- and not two-part fibula.<sup>36</sup> Such one-part bow fibulae represented characteristic jewellery of female attire in the Apennine Peninsula, above all within the Early Iron Age communities along the coast of the Campania region, as for example at Sala Consilina, Pon-

lucu, Ortucchiju i Goriano Sicoliju.<sup>38</sup> Dvodijelne lučne fibule tipa Osor i njihova inačica II (ili A prema Glogović) mogu se – s obzirom na oblik i ukras njihova luka te njihova diska na nožici – nesumnjivo izravno povezati s navedenim talijanskim primjerima. Ipak, zbog svojeg dvodijelnog oblika nedvojbeno predstavljaju posebnu inačicu lučnih fibula koja je bila gotovo isključivo reprezentativna za

<sup>36</sup> A. MAHR, 1934, 129-130, Pl. XXVII, 159; B. TERŽAN, 2016a, 422-423, Fig. 153, 6.

<sup>38</sup> D. SAVELLA, 2015, 113-114, T. 62, 528-530; 63, 531-532.

tecagnano and Capua,<sup>37</sup> as well as in Umbria and Abruzzo, as for example at Piediluco, Ortucchio and Goriano Sicoli.<sup>38</sup> Without doubt, two-part bow fibulae, both of the Osor type and of its variant II (or A according to Glogović), can be associated – in view of their bow form and decoration, as well as their disc foot – directly with the mentioned Italian examples. Nevertheless, with their two-part design they definitely represent a particular variant of bow fibulae, which was almost exclusively representative of the Middle Adriatic region or Liburnian area.<sup>39</sup> This latter fact points to the existence of a specific jewellery craftsmanship, which did not develop simply from the neighbouring Italic territory, but must have been dependent also on some other, possibly older, Middle- or even North-European tradition.<sup>40</sup>

The very two-part construction of bow fibulae – with a highly raised bow and a long pin, the tip of which is protected by the disc-shaped foot plate (Figs. 4, 1; 5, 4-5) – leads us to presume that also these fibulae were worn in a similar manner as the two-part bow fibulae with conical helices (Osor type) or the Iapodic two-part fibulae of the Prozor type, that is, as a head adornment fixing headgear or particularly elaborate hairstyles.<sup>41</sup> The composition of the grave goods from grave 26 at Nin (Fig. 4) and in part also of the grave from the Dabovi Stani site

prostor srednjeg Jadrana ili Liburnije.<sup>39</sup> Ova posljednja činjenica upućuje na postojanje zanatskog umijeća izrade nakita koje se nije razvilo samo na italjskom području i proširilo s njega, nego se također moralo temeljiti na nekoj drugoj, vjerojatno starijoj, srednjoeuropskoj ili čak sjevernoeuropskoj tradiciji.<sup>40</sup>

Sama dvodijelna konstrukcija lučnih fibula, s visoko uzdignutim lukom i dugačkom iglom čiji je vrh zaštićen diskastom nožnom pločicom (Sl. 4, 1; 5, 4–5), navodi nas na pretpostavku da su se te fibule nosile na sličan način kao i dvodijelne lučne fibule sa stožastim spiralama (tipa Osor) ili japodske dvodijelne fibule tipa Prozor, što znači kao ukras za glavu kojim su se pričvršćivala pokrivala za glavu ili posebno složene frizure.<sup>41</sup> Sastav grobnih priloga iz groba 26 u Ninu (Sl. 4), a dijelom i iz groba s lokaliteta Dabovi Stani kod Novalj na otoku Pagu (Sl. 5, 1–3)<sup>42</sup> ili iz tumula na Ljubačkoj kosi,<sup>43</sup> upućuje na činjenicu da

<sup>37</sup> F. LO SCHIAVO, 2010, 189-191, Pls. 82-83 (Class XII, Type 74-75).

<sup>38</sup> D. SAVELLA, 2015, 113-114, Pls. 62, 528-530; 63, 531-532.

<sup>39</sup> Cf. also Š. BATOVIĆ, 1976, 41, Map 3; D. GLOGOVIĆ, 2003, 45.

<sup>40</sup> G. von MERHART, 1942/1969, 22-23, had already presumed that the model for Italic two-part serpentine fibulae should be searched for in the two-part scheme from the Western Balkans area. According to our thesis, the production of two-part fibulae reflects the craftsmanship tradition of workshops from Central or even Northern Europe, where two-part fibulae of various types and variants are characteristic of the Late Bronze Age or Urnfield Culture period, while in certain places they remain in use up to the Early Iron Age period. A more detailed research into this subject would, however, reach beyond the scope of the present article. See e.g. U. ZIMMERMANN, 1994, 417-429, Fig. 69; J. ŘIHOVSKÝ, 1993, 16-17, 24-25, Pls. 2-7; M. NOVOTNA, 2001, 22-28, Pls. 2-4.

<sup>41</sup> Cf. B. TERŽAN, 2009; B. TERŽAN, 2013.

<sup>39</sup> Usp. također Š. BATOVIĆ, 1976, 41, karta 3; D. GLOGOVIĆ, 2003, 45.

<sup>40</sup> G. von MERHART, 1942/1969, 22-23, već je pretpostavio da bi uzor za italjske dvodijelne zmijaste fibule trebalo tražiti u dvodijelnoj shemi s prostora zapadnog Balkana. Prema našoj tezi, proizvodnja dvodijelnih fibula odražava tradiciju zanatskih radionica srednje i sjeverne Europe, gdje su dvodijelne fibule raznih tipova i inačica karakteristične za kasno brončano doba ili razdoblje kulture polja sa žarama, a na određenim prostorima rabe se do razdoblja starijeg željeznog doba. Međutim, detaljnijim istraživanjem te teme izašlo bi se izvan okvira ovog članka. Vidjeti npr. U. ZIMMERMANN, 1994, 417-429, sl. 69; J. ŘIHOVSKÝ, 1993, 16-17, 24-25, T. 2-7; M. NOVOTNA, 2001, 22-28, T. 2-4.

<sup>41</sup> Usp. B. TERŽAN, 2009; B. TERŽAN, 2013.

<sup>42</sup> Primjerak fibule iz Novalje na Pagu prvi je put objavio Š. BATOVIĆ, 1973, 117, T. CIII, 2, gdje je jasno naveo da je riječ o dvodijelnoj lučnoj fibuli čiji je luk fino pseudotodiran, što je vidljivo i na ilustraciji objavljenoj u tabli CIII, 2. Prema tome, Batović je na svojoj ilustraciji taj primjerak također točno rekonstruirao kao lučnu fibulu. Nažalost, opisani detalj ukrasa ostao je neprimijećen ili je zanemaren u svim daljnjim publikacijama, što je dovelo do atribucije pogrešnom tipu fibule, usp. D. GLOGOVIĆ, 1989, T. 19, 5; D. GLOGOVIĆ, 2003, T. 47, 363A; M. BLEČIĆ KAVUR, 2014, 125, sl. 71, inačica I. Nadalje, ostaje nejasno gdje je M. BLEČIĆ KAVUR, 2014, 174 pronašla informaciju da su predmeti prikupljeni iz nekoliko grobova ako je BATOVIĆ, *ibid.* izričito napisao da nalazi potječu iz jednog jedinog groba, točnije iz kamene grobne škrinje!

<sup>43</sup> D. VUJEVIĆ, 2011, 6-7, 12, sl. 6-7, T. III, 3; S. KUKOČ, 2012, sl. 10.

near Novalja on the island of Pag (Fig. 5, 1-3)<sup>42</sup> or of the tumulus at Ljubačka Kosa,<sup>43</sup> points to the fact that these fibulae likewise formed part of the more opulent attire of Liburnian women. Besides two-part fibulae, the graves at Nin and Novalja contained one or two delicate bow fibulae and hair-rings/earrings, while the grave at Ljubačka Kosa contained an additional bow fibula and amber, glass and bone beads. In addition, the grave goods from Nin consisted of a serpentine fibula and a pin with a spirally rolled-up head, both of which possibly indicate that beside the female also a man had been buried (Fig. 4, 8-9). Especially interesting appears the fact that two-part bow fibulae of the variant A have been discovered, besides in continental Liburnia, also on the islands of Pag and Krk (Fig. 5, 1-4),<sup>44</sup> which could suggest specific female jewellery on the latter two islands in contrast to the two-part bow fibulae with conical helices worn above all by women from Osor (Fig. 6). Nevertheless, both fibula variants undoubtedly

su te fibule isto tako bile dio raskošnije nošnje liburnskih žena. Osim dvodijelne fibule, u grobovima u Ninu i Novalji pronađeni su jedna ili dvije krhke lučne fibule i prstenje za kosu / naušnice, dok je grob na Ljubačkoj kosi sadržavao još jednu lučnu fibulu te jantarne, staklene i koštane perle. Usto, grobni prilozi iz Nina obuhvaćali su zmijastu fibulu i iglu sa spiralno namotanom glavicom. Oba predmeta upućuju na mogućnost da je pored žene pokopan i muškarac (Sl. 4, 8–9). Posebno je zanimljiva činjenica da su dvodijelne lučne fibule inačice A osim u kontinentalnoj Liburniji otkrivene i na otocima Pagu i Krku (Sl. 5, 1–4),<sup>44</sup> što bi moglo upućivati na poseban ženski nakit na tim dvama otocima za razliku od dvodijelnih lučnih fibula sa stožastim spiralama koje su nosile ponajprije žene iz Osora (Sl. 6). Ipak, obje inačice fibula nesumnjivo su nosile pripadnice viših slojeva liburnskog društva, o čemu svjedoče bogati grobovi u Zatonu kraj Nina i u samom Ninu (Sl. 4).<sup>45</sup>

Dodatno se mogu razmotriti i grobovi s liburnskim fibulama u Brežecu kod Škocjana jer njihov položaj na groblju otkriva fascinantnu situaciju. Smješteni su relativno blizu jedan drugomu i tako tvore skupinu u središnjem dijelu groblja koja se može jasno odrediti (Sl. 7), čime se dodatno podupire ideja o njihovoj uskoj međusobnoj povezanosti. Međutim, istodobno se može ustanoviti da, u usporedbi s grobovima s prostora pretežito naseljenog Liburnima, grobovi koji sadržavaju velike lučne fibule s dva dugmeta (Sl. 1, 2;

<sup>42</sup> The fibula example from Novalja on the island of Pag was first published by Š. BATOVIĆ, 1973, 117, Pl. CIII, 2, where it is clearly stated that it represents a two-part bow fibula, the bow of which is decorated with fine pseudo-torsion, which is evident also from the published drawing on Pl. CIII, 2. Accordingly, the example was also correctly reconstructed in a drawing by Batović as a bow fibula. Unfortunately, the described decoration detail has been overlooked or neglected in all further publications, leading to the mistaken attribution of the fibula type, cf. D. GLOGOVIĆ, 1989, Pl. 19, 5; D. GLOGOVIĆ, 2003, Pl. 47, 363A; M. BLEČIĆ KAVUR, 2014, 125, Fig. 71, variant I. Furthermore, it remains unclear where M. BLEČIĆ KAVUR, 2014, 174 found the information that the collected objects were from several graves, if Š. BATOVIĆ, *ibid.* explicitly wrote that the finds came from one single grave, namely from a stone grave cist!

<sup>43</sup> D. VUJEVIĆ, 2011, 6-7, 12, Figs. 6-7, T. III, 3; S. KUKOČ, 2012, Fig. 10.

<sup>44</sup> For the fibula from the island of Krk, published in F. LO SCHIAVO, 1970, 434, Pl. XXVII, 3, it has been recently reported by D. GLOGOVIĆ, 2003, 44, Pl. 46, 348 and also by B. MADER, 2005, 434, Fig. 3, that it originates from the grave with several grave goods, discovered in the vicinity of Punat on the island of Krk. Another two-part bow fibula comes from the site Ljubač, located to the north-east of Nin (D. GLOGOVIĆ, 1999, 34, Pl. 1, 2). For the fibula with no information about the place of discovery, kept in Split Archaeological Museum, we can presume that it comes from continental Liburnia (cf. R. DRECHSLER-BIŽIĆ, 1962, 308, Pl. III, 2; D. GLOGOVIĆ, 2003, 44, Pl. 46, 347; M. BLEČIĆ KAVUR, 2014, 125, Fig. 71, variant II).

<sup>44</sup> Za fibulu s otoka Krka, objavljenu u F. LO SCHIAVO, 1970, 434, T. XXVII, 3, nedavno D. GLOGOVIĆ, 2003, 44, T. 46, 348 i B. MADER, 2005, 434, sl. 3 izvješćuju da potječe iz groba s nekoliko grobnih priloga otkrivenog u blizini Punta na otoku Krku. Još jedna dvodijelna lučna fibula potječe s lokaliteta Ljubač, sjeveroistočno od Nina (D. GLOGOVIĆ, 1999, 34, T. 1, 2). Za fibulu bez podataka o nalazištu, pohranjenu u Arheološkom muzeju u Splitu, može se pretpostaviti da potječe iz kontinentalne Liburnije (usp. R. DRECHSLER-BIŽIĆ, 1962, 308, T. III, 2; D. GLOGOVIĆ, 2003, 44, T. 46, 347; M. BLEČIĆ KAVUR, 2014, 125, sl. 71, inačica II).

<sup>45</sup> Usp. B. TERŽAN, 2013, T. 3–6.

belonged to the members of the upper class of Liburnian society, as evidenced by the wealthy graves at Zaton near Nin and from Nin itself (Fig. 4).<sup>45</sup>

Further observations can also be made regarding the graves containing Liburnian fibulae from Brežec near Škocjan, as their distribution in the cemetery reveals a fascinating situation. They are positioned relatively close to each other and in this way form a clearly definable group in the central part of the cemetery (Fig. 7), which additionally supports the idea of their being tightly interrelated. However, at the same time it can be ascertained that both the graves containing large bow fibulae with two knobs (Fig. 1, 2; 7) as well as those with two-part bow fibulae (Fig. 3; 7) appear rather modest in view of their accompanying grave goods, if we compare them with the graves from the main Liburnian area. The reasons for such discrepancies can partly be found in the fact that the Brežec graves were cremation burials, while in Liburnia inhumation burial in stone cist graves prevailed.<sup>46</sup> However, it should be stressed that one single grave cist frequently contained several burials, also from diverse periods, which means that the older skeletal remains and grave goods had been placed to the side or even mixed with objects from later interments. Such is the case of the grave at Dabovi Stani near Novalja on the island of Pag, where besides the aforementioned two-part bow fibula and a single-looped bow fibula (Fig. 5, 1-3), both of which most probably composed the attire of the first interment, also a three-knobbed fibula was discovered, belonging to a subsequent, second interment from the later 7th or early 6th century BC.<sup>47</sup> Even more indicative are the examples from Dragišić, where in grave 10 we can find

7), kao i oni s dvodijelnim lučnim fibulama (Sl. 3; 7), s obzirom na svoje popratne grobne priloge, djeluju prilično skromno. Razlozi za takva odstupanja dijelom se mogu pronaći u činjenici da su brežečki grobovi paljevinski, dok su u Liburniji prevladavali ukopi u kamene grobne škrinje.<sup>46</sup> Međutim, treba naglasiti da je jedna grobna škrinja često sadržavala nekoliko ukopa, također iz različitih razdoblja, što znači da su se stariji ostatci kostiju i grobni prilozii odlagali sa strane ili čak miješali s novim predmetima tijekom kasnijih ukopavanja. Takav je slučaj groba u Dabovim Stanima kraj Novalje na Pagu u kojem je, osim spomenute dvodijelne lučne fibule i jednopetljaste lučne fibule (Sl. 5, 1–3), koje su obje najvjerojatnije bile dio nošnje pri prvom ukopu, otkrivena i fibula s tri dugmeta koja pripada naknadnom, drugom ukopu s kraja 7. ili početka 6. stoljeća pr. Kr.<sup>47</sup> Još su indikativniji primjeri iz Dragišića, gdje je u grobu 10 pronađena jednopetljasta lučna fibula svijena u prsten, na koju su bili navučeni košarasti privjesci, a koja je pak bila obješena na fibulu tipa *protocertosa*. Jednopetljasta lučna fibula može se pripisati tipu lučne fibule karakteristične za 9. stoljeće pr. Kr.,<sup>48</sup> odnosno za prvu fazu novije kronološke sheme prema Batoviću,<sup>49</sup> dok su košarasti privjesci<sup>50</sup> i fibula tipa *protocertosa* nakit koji pripada otprilike 6. stoljeću pr. Kr. ili trećoj (III) fazi liburnske kulture. Dakle, na jednom komadu nakita iz groba 10 zajedno su se nalazili predmeti iz vremenskog intervala od najmanje tri stoljeća.<sup>51</sup> Još širi vremenski raspon može se

<sup>45</sup> Cf. B. TERŽAN, 2013, Pls. 3-6.

<sup>46</sup> On the phenomenon of cremation or urn-cremation graves in the territory of the Liburni, which have been discovered with recent excavations and so far represent more an exception rather than the rule cf. S. KUKOČ, 2010; B. MARIJANOVIĆ, 2012.

<sup>47</sup> Š. BATOVIĆ, 1973, 117, Pl. CIII. For the three-knobbed fibula cf. also M. OGRIN, 1998, 112-113, Fig. 14, 37 (type VI); D. GLOGOVIĆ, 2003, 63, Pl. 32, 476.

<sup>46</sup> O fenomenu paljevinskih ili žarnih grobova na liburnskom području, koji su otkriveni u nedavnim iskapanjima i dosad predstavljaju više iznimku nego pravilo, usp. S. KUKOČ, 2010; B. MARIJANOVIĆ, 2012.

<sup>47</sup> Š. BATOVIĆ, 1973, 117, T. CIII. Za fibulu s tri dugmeta usp. također M. OGRIN, 1998, 112-113, sl. 14, 37 (tip VI); D. GLOGOVIĆ, 2003, 63, T. 32, 476.

<sup>48</sup> D. GLOGOVIĆ, 2003, 17-19, T. 10, 70.

<sup>49</sup> Vidjeti bilješku 25.

<sup>50</sup> Za košaraste privjeske usp. B. TESSMANN, 2007, 671-682, sl. 4, 6-10.

<sup>51</sup> D. GLOGOVIĆ, 2003, 76-77, T. 10, 70; 56, 540; B. TESSMANN, 2001, 52-54.

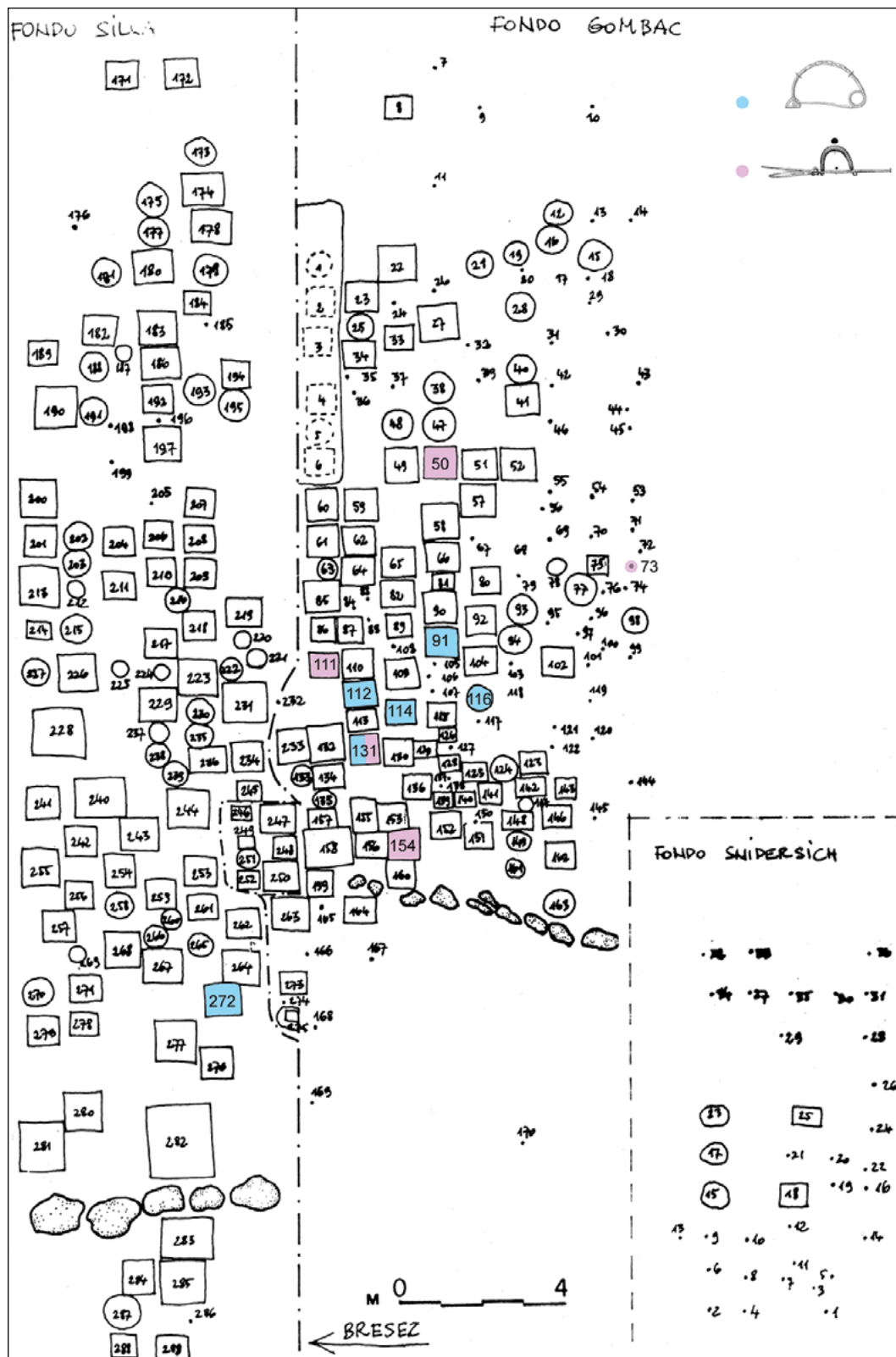


FIGURE 7 Position of the graves containing bow fibulae with two knobs (blue) and those with two-part Liburnian fibulae (red) in the cemetery of Brežec near Škocjan (cemetery plan after L. RUARO LOSERI et al., 1977)

SLIKA 7. Položaj grobova koji sadržavaju lučne fibule s dva dugmeta (plavo) i grobova s dvodijelnim liburnskim fibulama (crveno) na groblju Brežec kod Škocjana (plan groblja prema L. RUARO LOSERI et al., 1977)

a single-looped bow fibula bent into a ring, on which basket-shaped pendants had been threaded and which in turn was hung on a proto-Certosa fibula. The single-looped bow fibula can be ascribed to the bow fibula type characteristic of the 9th century BC,<sup>48</sup> that is, of phase I of the more recent chronological scheme according to Batović,<sup>49</sup> whereas the basket-shaped pendants<sup>50</sup> and the proto-Certosa fibula represent jewellery belonging approximately to the 6th century BC or the third (III) Liburnian phase. Hence, a single piece of jewellery, present in grave 10, combined objects from a time interval of at least three centuries.<sup>51</sup> A still wider temporal span can be observed in grave 20 at Dragišić, where the earliest burial is represented by the pin of the two-part bow fibula itself,<sup>52</sup> while the most recent interments from the grave can be placed in the Hellenistic period or the fifth (V) Liburnian phase, demonstrated clearly by the rings with figural decoration.<sup>53</sup>

Another reason for the relatively unassuming graves with Liburnian fibulae at Brežec could lie in the fact that these female individuals had been foreigners at Škocjan – a place located in the deep hinterland of the Trieste Gulf and comparatively distant from the main Liburnian territory. In fact, they were not the only foreigners at this site, since the graves of the necropolises at Škocjan, such as those under Brežec, at Ponikve and Grič above Lisičina, clearly attest a highly heterogeneous character with regard to the provenance of their grave goods, in particular fibulae as the most indicative elements of the specific attire. This indicates that members of various communities or ethnic groups, both male and female, encountered each other and even cohabited at the site. Their presence is supported by the premise that the area of Škocjan together

zamijetiti u grobu 20 u Dragišiću u kojem najraniji ukop predstavlja sama igla dvodijelne lučne fibule,<sup>52</sup> a najkasniji se ukopi iz groba mogu smjestiti u helenističko razdoblje ili petu (V) fazu liburnske kulture, što jasno pokazuje prstenje s figuralnim ukrasom.<sup>53</sup>

Drugi razlog za relativno skromne brežečke grobove s liburnskim fibulama mogao bi se nalaziti u tome da su te ženske osobe bile strankinje u Škocjanu – mjestu koje je smješteno duboko u zaleđu Tršćanskog zaljeva i relativno daleko od prostora koji su pretežito naseljavali Liburni. Zapravo, one nisu bile jedine strankinje na tom lokalitetu, s obzirom na to da grobovi na nekropolama u Škocjanu, kao što i oni ispod Brežeca, na Ponikvama i Griču iznad Lisičine, jasno svjedoče o izrazito heterogenom karakteru u pogledu podrijetla grobnih priloga, osobito fibula kao najindikativnijeg elementa pojedine nošnje. To upućuje na činjenicu da su se pripadnici različitih zajednica ili etničkih skupina, i muškarci i žene, susretali te čak zajedno živjeli u tom kraju. U prilog tomu ide i pretpostavka da je prostor Škocjana, zajedno s Mušjom i Skeletnom jamom, u kasno brončano i starije željezno doba predstavljao sveto mjesto čija je važnost prelazila granice regije, te se stoga prisutnost pripadnika različitih etničkih skupina može povezati s izvođenjem ritualnih i kulturnih obreda.<sup>54</sup> Tako bi se grobovi s liburnskim fibulama o kojima je prethodno bilo riječi mogli objasniti u odnosu na određena izaslanstva poslana iz vjerskih i vojno-političkih razloga, koja su vjerojatno uključivala hodočasnice na vjerske obrede, ili bi se čak moglo protumačiti da su u njima pokapane svećenice koje su u ime svoje uže zajednice aktivno sudjelovale u ritualnim obredima, važnima za Liburne kao pomorsku silu na Jadranskom moru. Moguće je da su određeni rituali bili posvećeni božanstvu tipa „Gos-

<sup>48</sup> D. GLOGOVIĆ, 2003, 17-19, Pl. 10, 70.

<sup>49</sup> See note 25.

<sup>50</sup> For the basket-shaped pendants cf. B. TESSMANN, 2007, 671-682, Figs. 4, 6-10.

<sup>51</sup> D. GLOGOVIĆ, 2003, 76-77, Pl. 10, 70; 56, 540; B. TESSMANN, 2001, 52-54.

<sup>52</sup> D. GLOGOVIĆ, 2014, Pl. 13a, 14.

<sup>53</sup> D. GLOGOVIĆ, 2014, 24-25, Pls. 13a, 19; 13b, 20-22.

<sup>52</sup> D. GLOGOVIĆ, 2014, T. 13a, 14.

<sup>53</sup> D. GLOGOVIĆ, 2014, 24-25, T. 13a, 19; 13b, 20-22.

<sup>54</sup> B. TERŽAN, 2016a, 402-430.

with the caves of Mušja jama and Skeletna jama represented in the Late Bronze and Early Iron Age a sacred place of supra-regional importance, and that consequently the presence of members of various ethnic groups can be associated with the conduct of ritual and cultic practices.<sup>54</sup> In this way, the graves with the previously discussed Liburnian fibulae could either be explained in relation to specific delegations sent on religious and military-political occasions, possibly comprising also female pilgrims bound for religious ceremonies, or could even be understood as representing burials of priestesses, who on behalf of their core community took active part in ritual practices, important for the Liburni as a maritime force on the Adriatic Sea. It may well be that certain rituals were dedicated perhaps to a deity of the “Lord of the waters” type, as has been described by the jubilarian in her study on the cult of the god Bindu – Neptune.<sup>55</sup> If we are to follow her interpretations, Škocjan and its surroundings eloquently display all the essential characteristics of the “sacred”: on one hand with its picturesque scenery, where the mighty waters forced their way into the underground and as such were connected with the chthonic principle, and on the other hand through the hoard find from Mušja jama, where a relevant share of the votive practices must have been connected also with the element of fire, as the numerous burnt objects clearly suggest. This sacred site then was visited and deemed important by various communities along the northern Adriatic and its wider hinterland and – as indicated by the treated fibulae – by the Liburni as well.

## ACKNOWLEDGEMENTS

Special thanks are due to Ida Murgelj for the preparation of figures, Vesna Svetličič, Ljubljana, for making the distribution maps and Miha Kunstelj, Vrhnika, for the English translation.

<sup>54</sup> B. TERŽAN, 2016a, 402-430.

<sup>55</sup> S. KUKOČ, 2005.

podar voda“, kako je opisala jubilariankinja u svojoj studiji o kultu boga Binda – Neptuna.<sup>55</sup> Ako ćemo se voditi njezinim tumačenjima, Škocjan i njegova okolica zorno prikazuju sva bitna obilježja „svetog“: s jedne strane, sa svojim slikovitim krajolikom, u kojem su se moćne vode probile u podzemlje te su tako bile povezane s htonskim načelom, a, s druge strane, ostavom iz Mušje jame, gdje je znatan udio votivne prakse vjerojatno bio povezan i s elementom vatre, na što jasno upućuju brojni spaljeni predmeti. Ovo su sveto mjesto posjećivale i smatrale važnim različite zajednice duž sjevernog Jadrana i njegova šireg zaleđa, među kojima su, sudeći po obrađenim fibulama, bili i Liburni.

## ZAHVALE

Posebno zahvaljujem Idi Murgelj na pripremi slika, Vesni Svetličič, Ljubljana, na izradi karata rasprostranjenosti i Mihi Kunstelju, Vrhnika, na prijevodu na engleski jezik.

*Prijevod: Marija Kostić*

<sup>55</sup> S. KUKOČ, 2005.



## REFERENCES / LITERATURA

- BATOVIĆ, Š., 1959. – Šime Batović, Ilirski humak u Biljanima Donjim, *Arheološki pregled*, 1, Beograd, 54–57.
- BATOVIĆ, Š., 1960. – Šime Batović, Iz ranog željeznog doba Liburnije, *Diadora*, 1, 1959, Zadar, 37–81.
- BATOVIĆ, Š., 1962. – Šime Batović, Sepultures de la peuplade illyrienne des Liburnes, *Inventaria Archaeologica Jugoslavija*, 4, Bonn.
- BATOVIĆ, Š., 1965. – Šime Batović, Die Eisenzeit auf dem Gebiet des illyrischen Stammes der Liburnen, *Archaeologia Jugoslavica*, 6, Beograd, 55–70.
- BATOVIĆ, Š., 1973. – Šime Batović, Prapovijesni ostaci na Zadarskom otočju / Les vestiges préhistoriques sur l'archipel de Zadar, *Diadora*, 6, Zadar, 5–165.
- BATOVIĆ, Š., 1976. – Šime Batović, Le relazioni culturali tra le sponde adriatiche nell'età del ferro / Kulturni odnosi između Jadranskih obala u željezno doba, *Jadranska obala u protohistoriji. Kulturni i etnički problemi, Simpozij održan u Dubrovniku od 19. do 23. X. 1972* (ur./ed.: M. Suić), Centar za povijesne znanosti Sveučilišta u Zagrebu, Arheološki institut, Zagreb, 11–93.
- BATOVIĆ, Š., 1981. – Šime Batović, Nakit u prapovijesti sjeverne Dalmacije/ Parures préhistorique dans la Dalmatie du nord ou dans la région Liburnienne, *Nakit na tlu sjeverne Dalmacije od prapovijesti do danas/ Parures dans la Dalmatie du nord depuis la préhistoire jusqu'à nos jours. Izložba/ Exposition* (ur./ed.: Š. Batović), Zadar, Arheološki muzej u Zadru, 7–39, 89–150.
- BATOVIĆ, Š., 1983. – Šime Batović, Liburnska kulturna grupa, *Praistorija jugoslavenskih zemalja IV. Bronzano doba* (ur./ed.: A. Benac), Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 304–330.
- BATOVIĆ, Š., 1987. – Liburnska grupa, *Praistorija jugoslavenskih zemalja V. Željezno doba* (ur./ed.: A. Benac), Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 339–390.
- BATOVIĆ, Š., 2003. – Stanje istraživanja prapovijesti na Kvarnerskim otocima, *Diadora*, 21, Zadar, 253–348.
- BELARDELLI, C., GIARDINO, C., MALIZIA, A., 1990. – Clarissa Belardelli, Claudio Giardino, Anselmo Malizia, S. Canziano sul Timavo, *L'Europa a sud e nord delle Alpi alle soglie della svolta protourbana. Necropoli della tarda età dei Campi di Urne dell'area circumalpina centro-orientale* (ur./eds.: R. Peroni, L. Ruaro Loseri), Trieste, 150–158.
- BLEČIĆ, M., 2004. – Martina Blečić, Grobnik u željezno doba / Grobnik in the Iron Age, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 3. s. XXXVII, Zagreb, 47–117.
- BLEČIĆ KAVUR, M., 2014. – Martina Blečić Kavur, *Kasno brončano doba na Kvarneru*, Musei Archaeologici Zagrabiensis, Catalogi et Monographiae XI, Arheološki muzej u Zagrebu, Zagreb.
- BOARDMAN, J., 1981. – John Boardman, *Kolonien und Handel der Griechen vom späten 9. bis zum 6. Jahrhundert v. Chr.*, C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, München.
- BRACCESI, L., 1984. – Lorenzo Braccesi, *La leggenda di Antenore da Troia a Padova*, Signum, Padova.
- BRACCESI, L., 2017. – Lorenzo Braccesi, I Santuari di Diomede al Timavo, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 110/2, Split, 487–492.
- BRUSIĆ, Z., 1999. – Zdenko Brusić, Nekropola gradine kod Dragišića, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, Razdio povijesnih znanosti*, 38 (25), 1999, Zadar, 1–15.
- COLDSTREAM, J. N., 1977. – John Nicholas Coldstream, *Geometric Greece*, Methuen, London.
- CUSCITO, G. et al., 1989/1990. – Giuseppe Cuscito, Enrico Halupca, Luigi Foscan, Borut Uršic, Mojca Uršic, Fabio Forti, France Habe, *Il Timavo. Immagini, storia, ecologia di un fiume carsi-*

- co, Trieste (1989) / Reka – Timav. Podobe, zgodovina in ekologija kraške reke, Ljubljana (1990).
- ČAČE, S., 1987–1988. – Slobodan Čače, Položaj rijeke Telavija i pitanje japodskog primorja / The Position of the River Telavium and the Question of Japod coastal part, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, Razdio povijesnih znanosti*, 27(14), Zadar, 65–91.
- ČAČE, S., 2002. – Slobodan Čače, Corcira e la tradizione greca dell'espansione dei Liburni nell'Adriatico orientale, *Grčki utjecaj na istočnoj obali Jadrana / Greek Influence along the East Adriatic Coast, Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog 24.–26. rujna 1998. godine u Splitu* (ur./eds.: N. Cambi, S. Čače, B. Kirigin), Biblioteka knjiga Mediterana 26, Književni krug, Split, 83–100.
- ČOVIČ, B., 1987. – Borivoj Čović, Glasinačka kultura, *Praistorija jugoslavenskih zemalja V. Željezno doba* (ur./ed.: A. Benac), Sarajevo, 575–643.
- DRECHSLER–BIŽIĆ, R., 1962. – Ružica Drechsler-Bižić, Japodske dvodelne fibule tipa Prozor / Zweiteilige japodische Fibeln vom Typus Prozor, *Arheološki radovi i rasprave*, 2, Zagreb, 295–312.
- GABROVEC, S., 1970. – Stane Gabrovec, Dvoankaste ločne fibule. Doprinos k problematici početka željezne dobe na Balkanu in v jugovzhodnih Alpah / Die zweischleifigen Bogenfibeln. Ein Beitrag zum Beginn der Hallstattzeit am Balkan und in den Südostalpen, *Godišnjak VIII, Centar za balkanološka ispitivanja* 6, Sarajevo, 5–65.
- GABROVEC, S., 1987. – Stane Gabrovec, Dolenjska grupa. Svetolucijska grupa, Notranjska grupa, Ljubljanska grupa, *Praistorija jugoslavenskih zemalja V. Željezno doba* (ur./ed. A. Benac), Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 29–181.
- GLOGOVIĆ, D., 1979. – Dunja Glogović, Nalazi geometrijske keramike iz Daunije na području Istre / Daunian pottery in Istria, *Histria Archaeologica*, 10, Pula, 57–77.
- GLOGOVIĆ, D., 1989. – Dunja Glogović, *Prilozi poznavanju željeznog doba na sjevernom Jadranu. Hrvatsko Primorje i Kvarnerski otoci*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb.
- GLOGOVIĆ, D., 1992. – Dunja Glogović, Noževi tipa Sv. Juraj / Knives of Sv. Juraj Type, *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu*, 9, Zagreb, 23–30.
- GLOGOVIĆ, D., 1999. – Dunja Glogović, Fibule iz Ljubča / Fibeln aus Ljubač, *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu*, 13–14, 1996–1997, Zagreb, 33–40.
- GLOGOVIĆ, D., 2003. – Dunja Glogović, *Fibeln im kroatischen Küstengebiet*, Prähistorische Bronzefunde, XIV 13, Franz Steiner Verlag, Stuttgart.
- GLOGOVIĆ, D., 2014. – Dunja Glogović, *The Fifth Phase of the Iron Age of Liburnia and the Cemetery of the Hillfort of Dragišić*, BAR International Series 2689, Oxford.
- GUŠTIN, M., 1979. – Mitja Guštin, *Notranjska. K začetkom železne dobe na severnem Jadranu / Zu den Anfängen der Eisenzeit an der nördlichen Adria*, Katalogi in monografije 17, Narodni muzej Slovenije, Ljubljana.
- KATIČIĆ, R., 1964. – Radoslav Katičić, Suvremena istraživanja o jeziku starosjedilaca ilirskih provincija / Die neuesten Forschungen über die einheimische Sprachgeschichte in den illyrischen Provinzen, *Simpozijum o teritorijalnom i hronološkom razgraničenju Ilira u praistorijsko doba / Symposium sur la délimitation territoriale et chronologique des Illyriens à l'époque préhistorique* (ur./ed. A. Benac), Posebna izdanja IV, Centar za balkanološka ispitivanja 1/ Publications spéciales IV, Centre d'études balkaniques 1 Sarajevo, 9–58.
- KATIČIĆ, R., 1976. – Radoslav Katičić, *Ancient Languages of the Balkans. Trends in Linguistics*, State-Of-The-Art Reports 4–5, The Hague-Paris.
- KATIČIĆ, R., 1995a. – Radoslav Katičić, *Illyricum mythologicum*, Zagreb, Izdanja Antibarbarus.
- KATIČIĆ, R., 1995b. – Radoslav Katičić, Liburnski otoci kod antičkih pisaca, *Illyricum mytholog-*

- icum*, Antibarbarus, Zagreb, 183–198.
- KIRIGIN, B., 1986. – Branko Kirigin, *ΙΣΣΑ, Otok Vis v helenizmu*, Ljubljana.
- KUKOČ, S., 2005. – Sineva Kukoč, Štovanje Binda Neptuna / The cult of Bindo Neptune, *Historia Antiqua*, 13, Pula, 125–134.
- KUKOČ, S., 2009. – Sineva Kukoč, *Japodi – fragmenta symbolica*, Književni krug, Split.
- KUKOČ, S., 2010. – Sineva Kukoč, Osvrt na spaljivanje pokojnika u liburnskom kulturnom kontekstu / A Review of the Cremation Rite in the Liburnian cultural Context, *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu*, 27, Zagreb, 95–109.
- KUKOČ, S., 2012. – Sineva Kukoč, Fibule tipa Osor: solarni znakovi i simboli u kulturi Liburna / The Osor-Type Fibulae: Solar signs and symbols in the Liburnian culture, *Asseria*, 10, Zadar, 31–116.
- KUKOČ, S., 2016. – Sineva Kukoč, Pektoralni nakit kod Liburna: odrazi mita o sunčevu putovanju u liburnskoj kulturi / Pectoral Jewelry and the Liburnians: Reflections of the Myth about Sun's Journey in the Liburnian Culture, *Archaeologia Adriatica*, 10, Zadar, 7–101.
- KUNSTELJ, M., 2018. – Miha Kunstelj, Bronasti obeski – pričevalci čezjadranskih povezav v pozni bronasti dobi / Bronze Pendants – Signs of Trans-Adriatic Connections in the Late Bronze Age, *Srečanja in vplivi v raziskovanju bronaste in železne dobe na Slovenskem* (ur./eds.: M. Črešnar, M. Vinazza), Ljubljana, 199–217.
- LO SCHIAVO, F., 1970. – Fulvia Lo Schiavo, *Il gruppo liburnico – japodico per una definizione nell'ambito della protostoria balcanica*, Atti della Accademia nazionale dei Lincei CCCLXVII, Memorie, Classe di Scienze morali, storiche e filologiche Ser. VIII, Vol. XIV, Fasc. 6, Roma.
- LO SCHIAVO, F., 2010. – Fulvia Lo Schiavo, *Le Fibule dell'Italia meridionale e della Sicilia dall'età del bronzo recente al VI secolo a. C.*, *Prähistorische Bronzefunde*, XIV 14, Teil I–III, Steiner, Stuttgart.
- MARIJANOVIĆ, B., 2012. – Brunislav Marijanović, Jokina glavica – prapovijesni grobovi / Jokina Glavica – Prehistoric Graves, *Tumuli iz Krneze i Podvršja kod Zadra / Tumuli from Krneza and Podvršje near Zadar* (ur./ed.: B. Marijanović), Sveučilište u Zadru, Zadar.
- MADER, B., 2005. – Brigitta Mader, I castellieri dell'isola di Veglia: sulle orme di Carlo Marchesetti ed Eduard Nowotny, *Carlo Marchesetti e i castellieri 1903–2003. Atti del Convegno Internazionale di Studi. Castello di Duino (Trieste), 14–15 novembre 2003* (ur./eds.: G. Bandelli, E. Montagnari Kokelj), Fonti e studi per la storia della Venezia Giulia IX, Edizione Quasar, Trieste, 429–439.
- MAHR, A., 1934. – Adolf Mahr (ur./ed.), *Treasures of Carniola. The unique collection of prehistoric antiquities excavated by H.H. the Late Duchess Paul Friedrich of Mecklenburg*, New York.
- MERHART, G. von, 1942/1969. – Gero von Merhart, Donauländische Beziehungen der frühzeitlichen Kulturen Mittelitaliens, *Bonner Jahrbücher* 147, 1942, 1–90 = *Hallstatt und Italien*, 1969, Mainz, 16–110.
- MIHEVC, A., 2016. – Andrej Mihevc, Speleološke značilnosti Jame na Prevali (Mušje jame) / Caratteristiche speleologiche della Grotta Jama na Prevali (Grotta delle Mosche). U/ In: Biba Teržan, Elisabetta Borgna, Peter Turk, *Depo iz Mušje jame pri Škocjanu na Krasu / Il ripostiglio della Grotta delle Mosche presso San Canziano del Carso*. Katalogi in monografije, 42, Narodni muzej Slovenije, Ljubljana, 15–22.
- MIHOVILIĆ, K., 1991. – Kristina Mihovilić, L'Istria dal VI al I secolo a.C., *Antichità Altoadriatiche*, XXXVII, Trieste, 157–164.
- MIHOVILIĆ, K., 1994–1995. – Kristina Mihovilić, Srebrni nakit iz Nezakcija (Podaci za VI. stupanj razvoja istarske grupe) / Silver Jewellery from Nesactium (Data for the Phase VI of the Istrian group), *Diadora*, 16–17, Zadar, 81–100.

- MIHOVILIĆ, K., 1995. – Kristina Mihovilić, Reichtum durch Handel in der Hallstattzeit Istriens, *Handel, Tausch und Verkehr im bronze- und früheisenzeitlichen Südosteuropa* (ur./ed.: B. Hänsel), Südosteuropa-Schriften 17 – Prähistorische Archäologie in Südosteuropa, 11, München–Berlin, 283–329.
- MIHOVILIĆ, K., 2001. – Kristina Mihovilić, L'Istria tra Celti e Roma, *I Celti nell'Alto Adriatico*, Antichità Altoadriatiche, XLVIII, Trieste, 261–275.
- MIHOVILIĆ, K., 2002. – Kristina Mihovilić, Grčki i helenistički nalazi u Istri i Kvarneru / Greek and Hellenistic Finds in Istria and the Kvarner-Bay, *Grčki utjecaj na istočnoj obali Jadrana / Greek Influence along the East Adriatic Coast*, Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog 24.–26. rujna 1998. godine u Splitu (ur./eds.: N. Cambi, S. Čače, B. Kirigin). Biblioteka knjiga Mediterana 26, Književni krug, Split, 499–519.
- MIHOVILIĆ, K., 2013. – Kristina Mihovilić, *Histri u Istri – Gli Istri in Istria – The Histri in Istria*, Monografije i katalogi 23 – Arheološki muzej Istre, Pula.
- MÜLLER, R., 2009. – Rosemarie Müller, Kulturen und Völker, Tracht in der Eisenzeit, *Atlas der Vorgeschichte. Europa von den ersten Menschen bis Christi Geburt* (ur./ed.: S. von Schnurbein), Stuttgart, 160–169, 194–197.
- NOVOTNÁ, M., 2001. – Mária Novotná, *Die Fibeln in der Slowakei*, Prähistorische Bronzefunde, XIV, 11, Franz Steiner Verlag, Stuttgart.
- OGRIN, M., 1998. – Marija Ogrin, Trortasta fibula v Sloveniji / Die Dreiknopffibel in Slowenien, *Arheološki vestnik*, 49, Ljubljana, 101–132.
- PUGLIESE CARRATELLI, G., 1996. – Giovanni Pugliese Carratelli, An Outline of the Political History of the Greeks in the West, *The Western Greeks* (ur./ed.: G. Pugliese Carratelli), Exhibition Palazzo Grassi, Venezia, 141–176.
- ŘÍHOVSKÝ, J., 1993. – Jiří Říhovský, *Die Fibeln in Mähren*, Prähistorische Bronzefunde XIV, 9, Franz Steiner Verlag, Stuttgart.
- RUARO LOSERI, L. et al., 1977. – Laura Ruaro Loseri, Giuliana Steffé De Piero, Serena Vitri, Giuliano Righi, *La necropoli di Brežec presso S. Canziano del Carso. Scavi Marchesetti 1896–1900*, Monografie di Preistoria I degli Atti dei Civici Musei di Storia ed Arte di Trieste, Trieste, Electa, Milano.
- SAVELLA, D., 2015. – Diana Savella, *Le fibule dell'età del Bronzo dell'Italia centrale. Definizione dei tipi e della loro cronologia e distribuzione tra Italia, Sicilia ed Egeo*, Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie 260, Habelt, Bonn.
- STARÈ, F., 1970. – France Starè, Dva prazgodovinska groba z dalmatinske obale / Zwei vorgeschichtliche Gräber von der dalmatinischen Küste, *Adriatica praehistorica et antiqua, Miscellanea Gregori Novak dicata*, Zagreb, 189–207.
- SUIĆ, M., 1953. – Mate Suić, Prilog poznavanju odnosa Liburnije i Picenuma u starije željezno doba. *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 55, Split, 71–97.
- ŠAŠEL, J., 1977/1992. – Jaroslav Šašel, L'anthroponymie dans le province romaine de Dalmatie, *L'onomastique latine. Colloques internationaux du C.N.R.S. 564*, Paris, 365–383 = Jaroslav Šašel opera selecta, *Situla 30*, Narodni muzej Slovenije, Ljubljana, 124–142.
- TERŽAN, B., 1995. – Biba Teržan, Handel und soziale Oberschichten im früheisenzeitlichen Südosteuropa, *Handel, Tausch und Verkehr im bronze- und früheisenzeitlichen Südosteuropa* (ur./ed.: B. Hänsel), Südosteuropa-Schriften 17 – Prähistorische Archäologie in Südosteuropa 11, München–Berlin, 81–159.
- TERŽAN, B., 2009. – Biba Teržan, Japodska nevesta iz okolice Novega mesta / A Iapodian Bride from the vicinity of Novo mesto, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 3. s. XLII, Zagreb,

- 213–230.
- TERŽAN, B., 2013. – Biba Teržan, Liburnske dvodelne fibule s stožčastimi spiralicami – označevalke stanu in izobilja / Liburnian two-part Fibulae with conical Helices – Identifiers of Status and Affluence, *Diadora*, 26–27 (Batovičev zbornik), Zadar, 241–266.
- TERŽAN, B., 2016a. – Biba Teržan, Škocjan – kraj na stičišču svetov. Povzetek in sklepna beseda / San Canziano – crocevia di culture. Sintesi e considerazioni conclusive. U/In: Biba Teržan, Elisabetta Borgna, Peter Turk, *Depo iz Mušje jame pri Škocjanu na Krasu / Il ripostiglio della Grotta delle Mosche presso San Canziano del Carso*, Katalogi in monografije, 42, Narodni muzej Slovenije, Ljubljana, 345–429.
- TERŽAN, B., 2016b. – Biba Teržan, Fibule. U/In: Biba Teržan, Elisabetta Borgna, Peter Turk, *Depo iz Mušje jame pri Škocjanu na Krasu / Il ripostiglio della Grotta delle Mosche presso San Canziano del Carso*, Katalogi in monografije, 42, Narodni muzej Slovenije, Ljubljana, 233–267.
- TERŽAN, B., 2016c. – Biba Teržan, Obročast nakit / Oggetti die ornamento ad anello. U/In: Biba Teržan, Elisabetta Borgna, Peter Turk, *Depo iz Mušje jame pri Škocjanu na Krasu / Il ripostiglio della Grotta delle Mosche presso San Canziano del Carso*, Katalogi in monografije, 42, Narodni muzej Slovenije, Ljubljana, 269–284.
- TERŽAN, B., BORGNA, E., TURK, P., 2016. – Biba Teržan, Elisabetta Borgna, Peter Turk, *Depo iz Mušje jame pri Škocjanu na Krasu / Il ripostiglio della Grotta delle Mosche presso San Canziano del Carso*, Katalogi in monografije, 42, Narodni muzej Slovenije, Ljubljana.
- TEßMANN, B., 2001. – Barbara Teßmann, Schmuck und Trachtzubehör aus Prozor, Kroatien. Ein Beitrag zur Tracht im japodischen Gebiet, *Acta Praehistorica et Archaeologica*, 33, Berlin, 28–151.
- TEßMANN, B., 2007. – Barbara Teßmann, Körbchenanhänger im Süden – Göritzer Bomelln im Norden. Eine vergleichende Studie zu einem späthallstattzeitlichen Anhängertyp, *Scripta praehistorica in honorem Biba Teržan, Situla*, 44, (ur./eds.: M. Blečić, M. Črešnar, B. Hänsel et al.), Narodni muzej Slovenije, Ljubljana 667–694.
- TURK, P., 2016. – Peter Turk, Sulične osti in kopita / Punte e puntali di lancia. U/ In: Biba Teržan, Elisabetta Borgna, Peter Turk, *Depo iz Mušje jame pri Škocjanu na Krasu / Il ripostiglio della Grotta delle Mosche presso San Canziano del Carso*, Katalogi in monografije, 42, Narodni muzej Slovenije, Ljubljana, 63–97.
- TURK, P., MURGELJ, I., 2008. – Peter Turk, Ida Murgelj, Ponovno najdeni apulski kraterji iz Stične / Die wiederaufgefundenen apulischen Kratere aus Stična. U/ In: Stane Gabrovec, Biba Teržan, *Stična III/2. Gomile starejše železne dobe / Stična III/2. Grabhügel aus der älteren Eisenzeit. Razprave / Studien*, Katalogi in monografije, 38, Narodni muzej Slovenije, Ljubljana (2010), 159–171.
- TURK, P., HROBAT, K., BRATINA, P., 2016. – Peter Turk, Katja Hrobat, Patricija Bratina, Katalog arheoloških najdišč Škocjana in okolice. U/In: Biba Teržan, Elisabetta Borgna, Peter Turk, *Depo iz Mušje jame pri Škocjanu na Krasu / Il ripostiglio della Grotta delle Mosche presso San Canziano del Carso*, Katalogi in monografije, 42, Narodni muzej Slovenije, Ljubljana, 55–62.
- VITRI, S., 1983. – Serena Vitri, S. Canziano del Carso (Škocjan). Necropoli di Brežec. Grotta delle Mosche (Fliegenhöhle), *Preistoria del Caput Adriae*, Mostra Trieste – Castello di S. Giusto 1983, Trieste, 141–149.
- VUJEVIĆ, D., 2011. – Dario Vujević, Istraživanja tumula na Ljubačkoj Kosi 2007. godine / 2007 Excavation of tumuli at Ljubačka Kosa, *Archaeologia Adriatica*, 5, Zadar, 1–31.
- ZIMMERMANN, U., 1994. – Ulrich Zimmermann, Fibel und Fibeltracht. A. Bronzezeit in Nord- und Mitteleuropa, *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*, 8 (5/6), Berlin, 417–429.

